

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О.А.
(підпис) (прізвище, ініціали)

«__» _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2023 р.

ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «СКЛАД І СКЛАДОПОДІЛ» У ПОЧАТКОВІЙ
ШКОЛІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ
«ДОСЛІДЖУЄМО МОВНІ ЯВИЩА»

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПОІм -22
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 013. Початкова освіта
Король Ірини Ігорівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент **Пруняк В.В.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____

Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Король Ірина Ігорівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСВОЄННЯ МОВНИХ ЗНАТЬ І МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Психолого-педагогічні особливості навчання мови учнів початкової ланки освіти.....	8
1.2. Лінгводидактичні основи засвоєння фонетичних одиниць учнями початкових класів. Поняття про склад і складоподіл.....	14
1.3. Вимоги шкільної програми щодо засвоєння учнями початкової школи знань про склад та складоподіл. Вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів.....	23
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «СКЛАД І СКЛАДОПОДІЛ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «ДОСЛІДЖУЄМО МОВНІ ЯВИЩА»	39
2.1. Визначення початкового стану засвоєння фонетичних одиниць учнями початкової школи.....	39
2.2. Поглиблення знань і вмінь молодших школярів про склад і складоподіл відповідно до вимог сучасної лінгводидактики та змістової лінії «Досліджуємо мовні явища».....	45
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	64
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	80
Додаток А.....	80
Додаток Б.....	81
Додаток В.....	82

ВСТУП

Проблема розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку є одним з найважливіших завдань Нової української школи. Її актуальність зумовлена в першу чергу викликами, пов'язаними з модернізацією сучасної шкільної освіти, оновленням змісту навчання, а також удосконаленням форм, методів і технологій навчання української мови. У зв'язку з цим мовна освіта НУШ покликана готувати таку особистість, яка не тільки оволоділа б необхідними знаннями і вміннями мовно-літературної галузі, а й була готова ефективно і продуктивно взаємодіяти у всіх сферах життєдіяльності. Ефективне навчання дитини у школі, її мовленнєвий розвиток, зрештою, становлення мовної особистості майбутнього громадянина України перебувають у прямій залежності від правильної організації і самого змісту роботи над засвоєнням елементів знань з усіх розділів мовознавства, у тому числі і з фонетики, графіки та орфографії. Взаємопов'язане засвоєння цих розділів мовознавства вимагає застосування методичних прийомів, в основі яких лежать активні спостереження, дії та розумові операції з одиницями насамперед усного, а відтак і писемного мовлення. Вивчення фонетико-орфографічного матеріалу в початкових класах забезпечує повне усвідомлення особливостей української мови, оптимальний спосіб керівництва процесом оволодіння орфоепічними та орфографічними навичками.

Проблема формування фонетико-орфографічної компетентності молодших школярів перебуває в центрі уваги багатьох українських науковців (М.С. Вашуленко, Н.І. Деркач, П.С. Жедек, Г.П. Коваль, О.Я.Савченко, Н.Ф. Скрипченко, Н.І. Тоцька, О.Н. Хорошковська та ін.). Учені переконливо доводять, що грамотність учнів зростає тоді, коли вони усвідомлюють найважливіші особливості одиниць фонетики, закономірності їх виділення і функціонування, оскільки в сучасній українській орфографії переважає фонетичний принцип правопису. Одним з таких шляхів успішного вирішення питання є формування у молодших школярів фонетико-орфографічної

компетентності на основі осмислення ними природи фонетичних одиниць, зокрема, складу, його фонетичної природи, особливостей структури, правильного членування мовленнєвого потоку на склади, а також розуміння відмінностей між складоподілом та поділом слова на склади для переносу з рядка в рядок. Чітке і правильне розуміння учнями понять «склад» і «складоподіл» і на їх основі виділення певного сегмента у мовленні за допомогою артикуляційних засобів дозволяє забезпечити відповідний ритм та мелодику усного спілкування. Отже, вивчення складу у школі повинно базуватись не тільки на механічному поділі слів на склади, а й на врахуванні особливостей імпульсації мовного потоку, що забезпечує досягнення оптимального ритму і темпу мовлення.

Аналіз чинних шкільних підручників та навчально-методичного забезпечення початкового курсу української мови, вивчення досвіду роботи вчителів початкової школи свідчать про те, що як серед методистів-теоретиків, так і в шкільній практиці навчання мови спостерігається нечітке розуміння природи складу як однієї з фонетичних одиниць мови. Такий стан справ призвів до того, що вчителі, а відтак і молодші школярі під складом (фонетичним поняттям) і частиною слова для переносу з рядка в рядок (орфографічним поняттям) розуміють одну і ту ж мовну одиницю. Тому і трапляються помилки не тільки під час поділу слова на склади, а й під час фіксації на письмі окремих складів, а також випадки неправильного перенесення слів з рядка в рядок, орієнтуючись на правила складоподілу. Саме в цьому і полягає необхідність спеціального вивчення цієї важливої для практики початкової школи проблеми.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й апробувати експериментальну методику, спрямовану на засвоєння в учнів 2 класу знань про склад та розвиток умінь і навичок ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок відповідно до сучасних вимог лінгвістики, лінгводидактики та змістової лінії «Досліджуємо мовні явища».

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких завдань:

- з'ясувати обсяг знань з фонетики й орфографії для учнів 2 класу;
- вивчити лінгводидактичні основи навчання фонетики школярів і з'ясувати суть поняття про склад і складоподіл;
- визначити вимоги чинної програми щодо засвоєння учнями знань про склад та складоподіл та проаналізувати досвід роботи вчителів;
- вивчити початковий стан сформованості знань молодших школярів про склад та складоподіл;
- розробити форми і прийоми роботи з розвитку умінь і навичок учнів 2 класу ділити слово на склади та на частини для переносу відповідно до сучасних вимог лінгвістики та НУШ і перевірити їх ефективність.

Під час проведення дослідження перевірялась така **гіпотеза**: рівень засвоєння фонетико-орфографічних умінь в учнів 2 класу значно покращиться, якщо проводити спеціальну систематичну роботу над формуванням теоретичних знань з фонетики та орфографії і на цій основі розвивати практичні вміння поділяти слова на склади та частини для переносу з рядка в рядок відповідно до сучасних вимог лінгвістики та реалізації принципу науковості.

Об'єктом дослідження виступає процес розвитку фонетико-орфографічної компетентності молодших школярів.

Предметом дослідження є методика засвоєння учнями 2 класу знань, умінь і навичок, пов'язаних із вивченням теми «Склад і складоподіл» відповідно до вимог змістової лінії «Досліджуємо мовні явища».

Науковий пошук здійснювався завдяки реалізації таких **методів дослідження**: **а) теоретичних**: аналіз науково-теоретичної та науково-методичної літератури за темою дослідження; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду роботи вчителів початкових класів; **б) емпіричних**: бесіди з учителями та учнями, спостереження й аналіз уроків учителів, спостереження за мовленнєвою та навчальною діяльністю школярів, педагогічний експеримент, анкетування, розробка системи вправ та завдань, кількісний і якісний аналіз результатів дослідження.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані майбутніми вчителями початкових класів, викладачами та вчителями у навчальному процесі вищої та початкової школи під час засвоєння здобувачами освіти фонетико-орфографічного матеріалу.

Експериментальною базою дослідження слугували учні 2-их класів Криворізької гімназії № 16. Педагогічний експеримент проводився на основі учнів другого класу – контрольного (28 учнів) та експериментального (26 учнів) – упродовж 2022-2023 навчального року.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї роботи доповідалися й обговорювалися на засіданнях проблемної групи «Формування мовної особистості молодшого школяра» та під час виступу на I Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Освіта XXI століття: аксіологічний вимір» (02 грудня 2022р., м. Нікополь), а також під час виступу на пленарному засіданні X Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції «Науковий простір студента: пошуки і знахідки» (31 березня 2023 року, м. Київ). Результати наукового пошуку відображені в таких публікаціях:

1. Король І. І. Нові підходи до вивчення теми «Склад і складоподіл» у початковій школі. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір: збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції КЗ «НФПК» ДОР*. Нікополь, 2022. С. 128-153.

2. Король І.І. Формування мовленнєвих умінь під час вивчення теми «Склад і складоподіл» у 2 класі. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки: збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції* (31.03.2023 р., м. Київ). С. 316-319.

3. Лінгводидактичні основи засвоєння фонетичних одиниць учнями початкових класів. *Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: збірник наукових праць студентів*. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2023. Вип.16. С. 64-69.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена логікою дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (50 найменувань) та 3 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСВОЄННЯ МОВНИХ ЗНАНЬ І ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Психолого-педагогічні особливості навчання української мови учнів початкової ланки освіти

Для досягнення поставленої в дослідженні мети нам необхідно у першу чергу з'ясувати особливості психологічного розвитку молодших школярів, особливості навчання як провідного виду їх пізнавальної діяльності, у тому числі і особливості засвоєння мовних знань і мовленнєвих умінь. Розглянемо особливості розвитку психічних процесів, мислення та мовлення молодших школярів.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури за темою дослідження, головною умовою активізації пізнавальної діяльності школярів виступає пізнавальний інтерес. Він сприяє також й активізації пізнавальної активності, формує пізнавальну самостійність учнів. Оскільки навчання є одним із видів пізнавальної діяльності, то воно передбачає відображення у свідомості дитини явищ реальної дійсності, розширення і поповнення знань та уявлень про явища й закони природи. Це надто складний процес для молодшого школяра, тому на цьому етапі його розвитку саме пізнавальний інтерес, на наш погляд, є важливим і необхідним важелем активізації пізнавальної діяльності учнів.

Суть навчання полягає в тому, що весь його процес базується на двох видах діяльності – викладання й учіння. З одного боку, педагог подає навчальну інформацію, сприяє засвоєнню учнями теоретичного навчального матеріалу, вчить, як опанувати способами і методами діяльності, формує відповідні вміння і навички. З іншого боку, учень, засвоюючи цю інформацію, отримує необхідні знання, виробляє відповідні вміння і навички. Обидва ці види діяльності важко переоцінити, як і не можливо серед них

виділити пріоритетний, оскільки вони обидва дуже важливі і необхідні для забезпечення якості освітнього процесу. Учитель організовує навчальну діяльність школярів, дбає про те, щоб вони були активними учасниками навчального процесу, а не пасивними спостерігачами чи лише виконавцями. Отже, для забезпечення ефективності навчального процесу необхідно у першу чергу, щоб учитель забезпечив на уроці суб'єкт-суб'єктну взаємодію з учнями.

Будь-яка діяльність людини, у тому числі і навчальна, протікає більш успішно, якщо в учнів сформоване позитивне ставлення до учіння, виникає пізнавальний інтерес до знань, якщо в них виховане почуття відповідальності за результати свого навчання, якщо є вплив інших мотивів до пізнавальної діяльності.

Мотивами діяльності можемо назвати певні внутрішні сили, які спонукають до якоїсь дії, зокрема пізнавальної. Пізнавальні мотиви безпосередньо стосуються прямих процесу пізнання, тобто учіння. Тому пізнавальний мотив зумовлює пізнавальну потребу особистості. Її обов'язково потрібно формувати, бо вона є першопричиною всіх форм поведінки і діяльності людини. Таким чином, пізнавальна потреба формує прагнення індивідуума до діяльності і водночас виступає механізмом пізнавальної активності.

В основі пізнавальної потреби школярів повинно бути прагнення їх до набуття знань і формування певних умінь та навичок. Це дозволить забезпечити на кожному уроці безперервний процес пізнавальної діяльності, формувати і розвивати навчально-інтелектуальні і творчі вміння школярів. Таким чином, запорукою освітнього процесу завжди виступає пізнавальна потреба людини, її пізнавальний інтерес, який безпосередньо і є мотивом навчальної діяльності. Його роль у пізнавальному процесі важко переоцінити. У зв'язку з цим О. Митник слушно зазначає, що «пізнавальний інтерес заставляє людину активно прагнути до пізнання, активно шукати способи і засоби задоволення потреби до знань» [29, с. 45]. Цієї ж думки

дотримується Г.С. Костюк, вказуючи на те, що інтерес виступає як «потужний збудник активності особистості, під впливом якого психічні процеси проходять особливо інтенсивно, а діяльність стає інтелектуальною і продуктивною» [25, с.96]. Така позиція вчених дає підставу стверджувати про те, що основна функція пізнавального інтересу полягає в тому, щоб наблизити учня до учіння, заохотити його так, щоб освітній процес для нього був важливим, бажаним і необхідним для задоволення своїх освітніх потреб.

Характерними особливостями інтересу є: його усвідомленість, емоційність, особлива воляова спрямованість до пізнання. Тому, організовуючи навчальну діяльність, учитель початкових класів повинен добирати такі форми, методи і прийоми роботи, які б найбільшою мірою зацікавили школярів у пізнавальному процесі. І тут маємо зважати на те, що інтерес молодших школярів формується і розвивається у першу чергу у процесі ігрової, а відтак і навчальної та трудової діяльності. Згодом ігрові інтереси набудуть ознак стійких і обов'язкових для успішної реалізації власної пізнавальності школяра. Ефективним фактором активізації навчальної діяльності, на думку багатьох педагогів, психологів, методистів, учителів-практиків, є використання новітніх технологій навчання, серед яких важливе місце посідають нестандартні форми навчання.

Тепер перейдемо до з'ясування особливостей засвоєння молодшими школярами мовних знань, мовленнєвих і комунікативних умінь. Сукупність цих компонентів шкільної мовної освіти являє собою, на думку багатьох провідних лінгводидактів, основу становлення мовної особистості молодшого школяра. Під **мовними знаннями** ми розуміємо сукупність лінгвістичних теоретичних знань, якими повинні оволодіти школярі відповідно до вимог чинної шкільної програми. **Мовленнєві вміння** – це наявність сформованих практичних умінь продукувати в усному чи писемному мовленні одиниці різних мовних рівнів безвідносно до ситуації і комунікативної взаємодії з іншими людьми. Переважно на їх формування і розвиток спрямований дидактичний арсенал шкільних підручників з мови.

Комунікативні вміння – це здатність школяра взаємодіяти у різних видах мовленнєвої діяльності з іншими людьми на основі набутих ним мовних знань, сформованих мовленнєвих умінь і навичок та набутого власного практичного досвіду комунікації, що в своїй сукупності забезпечує результативне й ефективне спілкування і сприяє розвитку ключової комунікативної компетентності.

Важливо акцентувати увагу на тому, що розмежування мови і мовлення є дуже важливим фактом для методики навчання мови. Це дозволило психологам і лінгводидамам виокремити вивчення мови і розвиток мовлення у два різні процеси, тісно пов'язані один з одним. Навчаючи мови, ми знайомимо дітей з системою фонетичних, лексичних, граматичних та інших засобів, які мають у своєму розпорядженні всі мовці. Розвиваючи мовлення, ми вчимо дітей володіння мовою, правильного й вмілого її використання у своїй мовленнєвій і комунікативній практиці. Отже, діти спочатку оволодівають знаннями з рідної мови через мовленнєву діяльність, через сприйняття ними мовлення і говоріння. Тому є всі підстави поділяти думку А.П. Коваль, яка у зв'язку з цим зазначає: «Усе навчання має бути спрямоване на організацію і вдосконалення мовленнєвої діяльності дітей, на оволодіння засобами творення зв'язних висловлювань в усній і писемній формах» [19, с. 3]. Це означає, що на початковому етапі засвоєння мовних знань і мовленнєвих умінь робота вчителя має базуватися на комунікативній лінгвістиці, яка сприятиме виробленню навичок стилістично довершеного і комунікативно доцільного спілкування.

Розглянемо детальніше особливості людського спілкування. Засновники теорії мовленнєвого спілкування вважають, що мовлення є різновидом людської діяльності. А будь-яка діяльність, на їх думку, у тому числі і мовленнєва, складається з певних компонентів і має певну структуру:

а) мотив діяльності, який являє собою бажання, причину, стимул до її реалізації. Як правило, мотив може бути пов'язаний з усіма сферами людської діяльності, зокрема і комунікативної;

б) мета діяльності. Вона являє собою уявлення індивідуума про відповідний результат певного виду діяльності;

в) дія. Це безпосереднє виконання людиною діяльності відповідно до поставленої мети;

г) операція. Цей етап діяльності пов'язаний зі способом реалізації дії. Він передбачає врахування всього того, що так чи інакше пов'язано з діяльністю особи (місце і час дії, ситуація та умови реалізації дії, наявність чи відсутність оточення, його статус, характер, особливості тощо).

Для того, щоб сформувати мовну особистість, необхідно враховувати досягнення психології в цій сфері. На думку психологів, мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має власну проміжну мету, підпорядковану загальній меті спілкування. Мовленнєва дія складається з чотирьох фаз, кожна з яких пов'язана з відповідним етапом реалізації висловлювання. До них відносяться:

- 1) орієнтування в умовах комунікативної ситуації;
- 2) планування власних комунікативних дій;
- 3) реалізація задуму комунікації;
- 4) контроль за власною комунікативною діяльністю.

Мовленнєва діяльність, як і будь-яка інша діяльність людини, потребує, на думку психологів та методистів, врахування відповідних умов, у яких би вона нормально відбувалася. Тому для того, щоб повноцінно спілкуватися, стверджують психологи, людина повинна навчитися швидко й правильно орієнтуватися в умовах спілкування, а також уміти правильно планувати своє мовлення, добирати відповідні мовні засоби для передачі задуманого змісту і, безумовно, уміти контролювати перебіг спілкування, щоб забезпечити зворотний зв'язок з адресатом мовлення. Якщо якусь з цих ланок акту комунікації буде порушено, то адресант не зможе домогтися комунікативної мети і така взаємодія буде неефективною.

Перед методикою початкового навчання стоїть проблема забезпечити насамперед усвідомлення учнями комунікативної функції мови. Ось чому, на

думку академіка М.С. Вашуленка, «більшість мовних і мовленнєвих вправ має виконуватись саме з метою комунікації, спілкування» [8, с.13]. Сюди належить створення мовленнєвих ситуацій для побудови учнями коротких монологічних і діалогічних висловлювань, розвиток мотивації цих висловлювань, орієнтації їх на слухача або читача, а також вироблення вмінь накопичувати та систематизувати для цього мовний матеріал, робота з удосконалення учнівських висловлювань.

Дидактичною умовою створення комфортних умов для спілкування в школі є знання вчителем основних функцій комунікації, вміння апелювати до кожної з них у процесі конкретного комунікативного акту.

Вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури дозволили виокремити цілу низку умов, що забезпечують ефективність навчання мови, формування і розвиток мовлення учнів початкових класів:

- 1) стимулювання мотивації кожної дитини до активної мовленнєвої взаємодії як під час уроку, так і в соціумі;
- 2) розробка і добір спеціальних завдання, спрямованих на розвиток мислення і комунікативних умінь;
- 3) спрямування учнів враховувати ситуацію спілкування, її складові для забезпечення ефективної комунікації з різними адресатами;
- 4) формування навичок аналізу власних висловлювань, внесення коректив у своє мовлення;
- 5) вироблення в учнів навичок здійснювати самоконтроль власного усного і писемного мовлення.

Як бачимо, ефективність розвитку мовлення молодших школярів залежить від цілої низки чинників. Кожен із них відіграє неабияке значення, а у своїй сукупності вони виступають необхідною умовою успішного засвоєння теоретичних знань і розвитку мовленнєвих, а відтак і комунікативних умінь школярів.

1.2. Лінгводидактичні основи засвоєння фонетичних одиниць учнями початкових класів. Поняття про склад і складоподіл

Питання про лінгводидактичні основи навчання української мови у наш час є досить важливим, оскільки воно тісно пов'язане із засвоєнням учнями теорії і практики засвоєння одиниць різних мовних рівнів. У зв'язку з цим Г.П. Коваль слушно зазначає, що «урахування лінгводидактичної основи особливо необхідне на початковому етапі роботи над матеріалом» [19, с.28]. Тому вчителю під час ознайомлення дітей з мовними одиницями, фактами і явищами необхідно обов'язково враховувати їх природу, характер та особливості.

Одне з основних завдань мовно-літературної освітньої галузі полягає в тому, «щоб прищепити учням осмислене ставлення до мовних фактів, навчити їх орієнтуватись у мовних структурах, сформувати науково-правильні уявлення з фонетики і лексики, словотвору, граматики (морфології та синтаксису)» [20, с.3]. Це означає, що весь освітній процес повинен забезпечити формування і розвиток мовних знань, мовленнєвих умінь молодших школярів, а відтак і на розвиток їх комунікативних умінь в усній й писемній формах спілкування.

Ефективне навчання дитини у школі, її мовленнєвий розвиток перебувають у прямій залежності від правильної організації й самого змісту роботи над засвоєнням елементів знань з різних мовних рівнів. Для молодших школярів це стосується в першу чергу фонетики, графіки та орфографії. Взаємопов'язане засвоєння цих трьох розділів лінгвістики вимагає від учителів використання таких форм роботи, які передбачали б активні спостереження, дії та розумові операції учнів з одиницями насамперед усного мовлення. Вивчення фонетико-орфографічного матеріалу у початкових класах забезпечує повне усвідомлення дітьми особливостей української мови, оптимальний спосіб керівництва процесом оволодіння орфоепічними та орфографічними навичками.

Проблема формування фонетико-орфографічної компетентності молодших школярів перебуває в центрі уваги багатьох українських науковців (М.С. Вашуленко, Н.І. Деркач, П.С. Жедек, Г.П. Коваль, О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, Н.І. Тоцька, О.Н. Хорошковська та ін.). Учені переконливо доводять, що грамотність учнів зростає тоді, коли вони усвідомлюють найважливіші особливості одиниць фонетики, закономірності їх виділення і функціонування, оскільки в сучасній українській орфографії переважає фонетичний принцип правопису. Загальновідомо також, що фонетичні знання сприяють розвитку фонематичного слуху, що є запорукою розвитку у молодших школярів навичок аудіювання, читання, письма і говоріння. Сформовані у дітей уміння сприймати слово, диференціювати його на звуки і склади дозволяє не тільки виявляти орфоепічні особливості його компонентів, але й фіксувати за допомогою букв на письмі орфографічний запис слова. Таким чином, робота над вивченням і засвоєнням фонетичних одиниць у початковій школі є основою формування фонетичної й орфографічної компетентності молодших школярів.

Одним з таких шляхів успішного вирішення питання є формування у дітей молодшого шкільного віку фонетико-орфографічної компетентності на основі осмислення ними природи фонетичних одиниць, зокрема, складу, його фонетичної природи, особливостей структури, правильного членування мовленнєвого потоку на склади, а також розуміння відмінностей між складоподілом та поділом слова на склади для переносу з рядка в рядок. Усе це свідчить про необхідність уточнення і подальшого вивчення фонетичної природи складу відповідно до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю, а також про нагальну потребу розробки системи форм і прийомів роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок учнів початкових класів здійснювати поділ слова на склади як фонетичну дію і ділити слово на частини для переносу з рядка в рядок як орфографічну дію. У зв'язку з цим автори методичного посібника Г.П. Коваль, Н.І. Деркач та М.М. Наумчук слушно зазначають: «Не варто також змішувати поділ слів для переносу з

фонетичним складоподілом: для переносу: *льот-чик, вес-на, пре-красний*. Складоподіл тяжіє до відкритого складу: [л'о'-тчик], [ве'-сна']» [20, с.90-91]. Тут автори поділ слів на склади подають у фонетичному записі, однак припускаються помилки, бо у слові *льотчик* внаслідок асиміляції за способом творення відбувається фонетичне подовження, яке в транскрипції позначається так: [л'о'-ч:ик].

Під час ознайомлення дітей зі складом та правилами сучасного складоподілу слід у першу чергу враховувати те, що **склад** – це *фонетична* одиниця, оскільки вона є, як і звук, частиною мовленнєвого потоку. Її не слід сплутувати з орфографічною дією – поділом слова на частини для переносу з рядка в рядок. У багаторічній практиці навчання мови у початковій школі побутує правило про те, що слова з рядка в рядок переносяться по складах. Ця думка є лише частково правильною, бо існує чимало випадків, коли слово можна перенести на інший рядок, не враховуючи його поділу на склади. Це призвело до того, що в підручниках з української мови як попередніх років, так і в підручниках нового покоління, поділ слова на склади і на частини для переносу вважається одним і тим самим поняттям, одним і тим же процесом. І тут важливо наголосити на тому, що це абсолютно різні дії, які належать до різних мовних рівнів і різних мовних розділів: складоподіл – це фонетична дія (фонетика), а поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок – це орфографічна дія (орфографія).

Ще однією важливою особливістю лінгводидактичної основи вивчення складу у початковій школі є те, що учителям слід враховувати те, що склад, будучи фонетичною одиницею, вимовляється і виділяється у процесі *усного* мовлення. Тому його фіксація на письмі повинна відбуватися за допомогою фонетичної транскрипції, у фонетичному записі – точно так, як ми фіксуємо на письмі інші фонетичні одиниці – звуки, слова, синтагми, фрази, текст.

Аналіз сучасної науково-теоретичної на лінгводидактичної літератури свідчить про те, що ні в лінгвістів, ні в методистів немає однозначного підходу до проблеми фіксації на письмі результатів складоподілу слова. Так,

у більшості навчальних посібників з сучасної української мови для вищої школи [3; 11; 18] поділ слів на склади подається в орфографічному записі. Це, з одного боку, не відповідає фонетичній природі складу, а з іншого, у багатьох випадках існує розбіжність між вимовою слова і фіксацією його на письмі. Наприклад: поділ слів на склади, поданий у шкільних підручниках в орфографічному записі, не відповідає реальному звучанню складів в усному мовленні. Порівняймо: *зда-є-ть-ся*, *ко-ри-тце* і *[зда-йе'-ц':а]*, *[ко-ри'-ц':е]*.

Зазначимо, що в деяких підручниках для вищої школи, зокрема в підручнику за редакцією М.Я. Плющ, склади позначаються у фонетичній транскрипції: *[мо'ж-на]*, *[гар-бу'з]*, *[л'у'-ди]*, *[ба-шта'н]* [41, с.19]. Цієї ж традиції дотримуються автори Вікіпедії [10]. Однак у багатьох навчальних посібниках з методики навчання української мови, зокрема за редакцією М.С. Вашуленка [28], а також у підручниках з української мови для учнів 2 класу поділ слів на склади подається в орфографічному записі. Неоднозначне трактування складу помічаємо і в навчально-методичному посібнику для студентів Г.П. Коваль, в якому всі приклади складоподілу передаються за допомогою орфографічного запису, однак у зразку звукобуквеного розбору слова використовується фонетичний запис слова, що є правильним: *[с'ім-йа']* [20, с.17]. Таким чином, звуки і поєднання їх в усному мовленні у більш складні одиниці – склади, слова, сполучення слів (синтагми), фрази (речення), а далі – у текст – усе є фонетичними одиницями, тому фіксація на письмі цих одиниць (у тому числі і складів) повинна подаватися у фонетичній транскрипції: *[гр'а'д-ка]*, *[гре"б-ти']*, *[с'м'і-йе'-ц':а]*. До того ж, як бачимо, запис складу у фонетичній транскрипції дозволяє не тільки зафіксувати на письмі правильну вимову складу, а й позначити наголошений і ненаголошені склади.

Важливо наголосити на тому, що у всіх чинних шкільних підручниках поділ слова на склади позначається під час фіксації на письмі за допомогою орфографічного запису, що є, на наше глибоке переконання, абсолютно неправильним. Аргументувати нашу позицію щодо фіксації складоподілу на

письмі можна за допомогою того факту, що будь-яка фонетична одиниця мовлення вимовляється під час говоріння, а на письмі фіксується тільки за допомогою транскрипції, а не в орфографічному записі: [л], [л'], [ли'-], [-па], [ли'па], [ли'па ти'хо ше^нле^нсти'м']. Як бачимо, вимовлені нами фонетичні одиниці (звуки, склади, слова і речення) на письмі передаються у фонетичній транскрипції. Безумовно, окремі слова, речення чи текст зазвичай фіксуються на письмі орфографічно, але це не повинно стосуватися фіксації на письмі звуків і складів, оскільки позначувані буквами такі мовні одиниці будуть позбавлені орфоепічних особливостей. Іншими словами, ми повинні мати можливість передати всі особливості звукового потоку, що утворює склад, а також позначити наголошений склад. Це дозволить точно передати на письмі особливості вимови кожного звука чи складу. Отже, поділ слова на склади слід здійснювати в усному мовленні і фіксувати його на письмі тільки у фонетичній транскрипції.

Проведені нами бесіди з учителями, відвідування й аналіз уроків досвідчених педагогів свідчать про те, що увага вчителя зосереджується в основному на дидактичній меті уроку. При цьому недостатньо враховується лінгвістична природа мовних одиниць, а отже, не завжди достатньо звертається увага учнів на лінгвістичне тлумачення виучуваних мовних одиниць, безумовно, враховуючи при цьому вікові особливості молодших школярів. На наш погляд, усе на уроці української мови: і зміст, і дидактичний матеріал, і методика проведення – повинні залежати від урахування характеру (природи) мовного матеріалу, внутрішньої його логіки, зв'язку з системами інших мовних одиниць.

Розглянемо особливості складу як фонетичної одиниці. Сучасні лінгвісти вважають, що мовленнєвий потік під час говоріння розбивається на відрізки різної величини залежно від змісту, інтонування, пауз і напруження видиху повітря. У ньому, крім звуків, виділяються склади, фонетичні слова, синтагми і фрази [18, с.79]. Склад – «це послідовність звуків», «завдяки словесному наголосу склади об'єднуються у фонетичні слова»,

синтагматичний наголос та інтонація об'єднують фонетичні слова в синтагми (такти)», а «інтонація і фразовий наголос сприяють об'єднанню синтагм у фрази» [18, с.80]. Як бачимо, найбільшою вимовною одиницею, на думку авторів навчального посібника за редакцією С.О. Карамана, є фраза, яка «характеризується смисловою завершеністю, синтаксично-фонетичною цілісністю й інтонаційною оформленістю» й обмежується на початку і наприкінці двома відносно тривалими паузами [18, с.81]. Вона являє собою відносно завершене висловлення і фактично збігається з реченням [18, с.81]. Однак, на наше глибоке переконання, усне висловлення, як правило, може складатися не тільки з однієї фрази, а й з кількох, у тому числі і з великої їх кількості, які об'єднуються спільною темою у таку макроодиницю, яка в лінгвістиці називається текстом. Більшість вчених чомусь розглядають текст тільки як одиницю писемного мовлення: «текст породжується мовцем, тим, хто пише, відповідно до його задуму, з потребою найкращого передавання змісту» [10, с.81]. Однак автори енциклопедії «Українська мова» розглядають текст як «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематичною і сюжетною заданістю... Тексти диференціюють за формами їх реалізації (усні й писемні)» [46, с. 704]. Тому, на нашу думку, є всі підстави вважати текст фонетичною одиницею.

Усі визначення складу, які подаються у сучасних посібниках для вищої школи, стосуються двох поглядів – акустичного та анатомо-фізіологічного. Більшість авторів дотримуються акустичного погляду, згідно з яким складом називається «звукова одиниця, що виділяється у мовному потоці, формується або тільки однією голосною фонемою, або різноманітними поєднаннями голосної фонemi з однією, двома чи кількома приголосними фонемами» [14, с. 27]. О.В. Бас-Конonenко пропонує таке визначення: «склад – це найменший вимовний відрізок, який можна вичленувати з мовленнєвого

поток, він є формою організації звуків у слові, ...це поєднання звуків, у якому спостерігається відносне зростання і спад інтенсивності звучання» [40, с.244]. Подібне тлумачення цієї фонетичної одиниці читаємо в іншому навчальному посібнику: «Склад – частина звукового ланцюжка, центром якої є голосний звук, до якого долучаються або не долучаються приголосні» [3, с.46]. Як бачимо, тут автори наголошують, з одного боку, на тому, що склад є фонетичною одиницею, який являє собою звуковий відрізок потоку мовлення, а з другого, що він утворюється за допомогою одного голосного звука чи поєднання голосного з одним чи кількома приголосними, і тому характеризується різною інтенсивністю звучання – зростанням або спадом.

Анатомо-фізіологічний підхід до тлумачення складу теж досить поширений у навчально-методичній літературі, і він теж заслуговує на увагу, оскільки враховує артикуляційні особливості роботи мовного апарата під час продукування складу. І тут теж до уваги беруться два важливих факти:

1) склад являє собою «відрізок мовлення, що артикуляторно відокремлюється від сусідніх звуків послабленням м'язового напруження» [40, с. 244];

2) склад – «це частина потоку мовлення, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря» [49, с. 38].

Зрозуміло, що артикуляційну напруженість зрозуміти учням і виміряти неможливо, через це у шкільних підручниках у визначенні складу поширена друга особливість складу, яка враховується при анатомо-фізіологічному підході, а саме: склад вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

У шкільній практиці чомусь поширена думка, що фонетичною одиницею є лише звук. Однак в усному мовленні ми вимовляємо не лише звуки, а й тісне поєднання їх у більш складні одиниці – склади, слова, сполучення слів (синтагми), фрази (речення), а далі – у текст. Тому всі ці названі одиниці мовлення є *фонетичними*. Більше того, текстом є не тільки друкований чи зафіксований на письмі будь-яким іншим способом масив взаємопов'язаних між собою речень, що об'єднуються спільною мікротемою,

а й виголошені у процесі усного мовлення фрази (речення), які теж пов'язані між собою спільною темою.

У живому усному мовленні використовують не окремі звуки, а їх ланцюжки, які об'єднуються у склади. «Про це свідчить уповільнене мовлення, при якому мовленнєвий потік розпадається не на окремі звуки, а на склади» [10, с.45]. При цьому склади утворюються з окремих звуків але без пауз між ними. Виокремлення окремих звуків зі складу чи слова буде мати штучний характер: [ш/к/о/л/а].

Хоча склади у деяких словах легко визначають навіть ті мовці, які не обізнані з елементарними лінгвістичними поняттями, однак у науці і донині немає загальноприйнятого визначення складу. Немає також одностайного тлумачення і в сучасних шкільних підручниках. Так, під час ознайомлення дітей зі складом та правилами сучасного складоподілу слід у першу чергу брати до уваги те, що склад – це фонетична одиниця мовлення, оскільки вона є, як і звук, слово, синтагма, фраза, частиною звукового потоку. При цьому слід враховувати також і той факт, що в шкільних підручниках початкової школи і методичних посібниках дається не зовсім чітко, а іноді і неправильно визначення складу. Наприклад, *склад – це частина слова*. Але ж це стосується лише багатоскладових слів, а у мові існують також і багато односкладових слів, в яких склад може збігатися з цілим словом (*мак, рис, клас, рік, стіл, звук...*). Як бачимо, ці склади не є частиною слова. Вони утворюють окремі слова. І таких лексем у мові є дуже багато. Отже, подане у шкільних підручниках визначення складу як частини слова не зовсім коректне. На наш погляд, його слід замінити тлумаченням у такій редакції: **склад** – це частина мовленнєвого потоку, який в усному мовленні вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.

Ще однією важливою особливістю лінгводидактичної основи вивчення складу у початковій школі є те, що вчителю слід враховувати той факт, що склад, будучи фонетичною одиницею, виділяється саме у процесі усного мовлення. Тому його фіксація на письмі повинна відбуватися за допомогою

фонетичної транскрипції, у фонетичному записі – точно так, як ми фіксуємо на письмі звуки, фонетичні слова, синтагми, фрази, текст.

Слід наголосити на тому, що у всіх чинних шкільних підручниках одностайно зазначається, що слова переносити з рядка в рядок слід по складах. Тому і читаємо некоректно сформульовані для учнів правила і завдання, які суперечать одне одному: 1) «Слова з рядка в рядок переносимо по складах» і 2) «Слова зі збігом приголосних можна переносити по-різному: *дві-рник* і *двір-ник*», тобто уже не по складах [6, с 32]. Зазначимо, що поділ слова на склади може мати тільки один варіант, а поділ слова на частини (ми наголошуємо: *не на склади, а на частини*) для переносу з рядка в рядок може мати два і більше варіантів. І тільки один з них може збігатися з поділом на склади. Наприклад: ділимо на склади слово «сестра» так: [*се^н-стра'*]. Для переносу з рядка в рядок це слово відповідно до правил орфографії може мати такі варіанти: **се-стра, сес-тра** і **сест-ра**; [*го-сно'- дар*], [*му-дре'ц'*] – це поділ на склади; **го-спо-дар** і **гос-по-дар**; **му-дрець** і **муд-рець** – це поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. Тож вважати, що слова переносяться з рядка в рядок по складах, не варто.

Отже, важливо пам'ятати, що складоподіл (фонетична дія) не завжди збігається із переносом слів з рядка в рядок (орфографічна дія). І вчителів обов'язково слід враховувати факт лінгводидактичного забезпечення процесу засвоєння учнями складоподілу і поділу слів на частини для переносу з рядка в рядок. При цьому необхідно пам'ятати, що будь-яка фонетична одиниця мовлення, у тому числі і склад, вимовляється під час говоріння усно і на письмі фіксується тільки за допомогою транскрипції, а не в орфографічному записі: [*ни'-ва*], [*у'-чен'*], [*ве^н-сна'*]. Тому вчителям слід розробити і використовувати на уроках спеціально дібрані вправи, спрямовані на формування в учнів мовленнєвих умінь здійснювати відповідно до сучасного розуміння лінгвістичної природи складу поділ слів на склади і частини для переносу з рядка в рядок. Такий підхід сприятиме

глибшому усвідомленню учнями особливостей виучуваних мовних одиниць, розумінню їх системного характеру, що в результаті забезпечить становлення мовної особистості молодшого школяра відповідно до вимог часу.

1.3. Вимоги шкільної програми щодо засвоєння учнями початкової школи знань про склад та складоподіл. Вивчення досвіду роботи вчителів початкових класів

Згідно з вимогами мовної змістової лінії чинної шкільної програми учні початкових класів одержують загальні уявлення про мову як засіб спілкування, пізнання і впливу. Відповідно до цього вони повинні належним чином оволодіти знаннями і вміннями, які стосуються мовних одиниць різних рівнів – фонетичного, лексичного, граматичного тощо. Початкове навчання мови передбачає пропедевтичну роботу з формування у школярів знань про одиниці різних мовних рівнів (текст, речення, слово в його лексичному і граматичному значеннях, звуки мовлення). Структурування розділів з вивчення мовних одиниць у підручниках може здійснюватися по-різному, за принципом науково обґрунтованої методичної доцільності.

Шкільна програма орієнтує сучасного вчителя на те, що «основна увага має приділятися практичним аспектам: роботі над значенням слова і кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граматичними формами, розвитку вміння користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, удосконалювати її» [42, с.6]. У цьому аспекті неабияке місце посідає робота над формуванням фонетичної та орфоепічної компетентності школярів.

Вивчення елементів фонетики починається вже у 1 класі і зосереджене в основному у 2 класі під час вивчення розділу «Звуки і букви». Набуті

учнями знання з фонетики мають велике значення для усвідомлення ними не тільки фонетичної системи мови, а й систем інших мовних рівнів. На цей факт вказує відомий лінгводидакт Г.П. Коваль, вона зазначає: «як свідчить досвід навчання української мови молодших школярів, звукова, звукографічна робота не ускладнює навчальний процес, а робить його ефективним, практично спрямованим, адже роль фонетичних знань, орфографічних умінь і розвиненого фонематичного слуху у лінгвістичному розвитку учнів, в успішному навчанні їх у школі загальновідома» [19, с.4]. Формування мовленнєвих умінь сприймати, чути і розуміти слово, його значення і граматичну форму, розрізняти у ньому звуки, виділяти їх зі слова або складу великою мірою сприяє не тільки засвоєнню молодшими школярами цих мовних одиниць, а й забезпечує процес «формування в дітей усвідомленого розуміння орфографічних дій» [19, с.4]. У зв'язку з цим можемо з впевненістю констатувати той факт, що значення засвоєння молодшими школярами фонетичних знань, умінь і навичок важко переоцінити у процесі становлення мовної особистості школяра.

Аналіз чинної програми свідчить про те, що учні 1 класу ознайомлюються впродовж року з розділом «Звуки і букви. Склад. Наголос». Тут вони отримують відомості і практично засвоюють інформацію про смислорозрізнявальну роль звуків; спостерігають за тим, як вставлення, пропуск, заміна одного зі звуків слова може призвести до появи іншого слова (*сон – слон, танк – так, сини – сани* та ін.) [19, с.18]. Також програмою передбачено утворення учнями складів різної структури (*на, нам, тра, трам*) з розрізнених звуків, ознайомлення з голосними і приголосними звуками; твердими і м'якими приголосними, практичне ознайомлення з глухими і дзвінкими приголосними.

На цьому етапі учні 1 класу також ознайомлюються з поділом слова на склади. Вони повторюють за вчителем слова і ділять їх на склади (слово вимовляється за правилами вимови), вчать розрізняти одно-, дво- та трискладові слова. Отже, змістова лінія «Досліджуємо мовні явища»

передбачає, що здобувач освіти повинен навчитись «*вимовляти* слова по складах; *пояснювати* співвідношення між звуками і буквами у складі, слові; *поділяти на склади* слова під час переносу їх частин в інший рядок» [42, с. 11-12]. Наприкінці року діти повинні вміти виділяти склади у словах з двох-трьох складів. Очевидно, тут мова йде про поділ слова в усному мовленні. Але у програмі нічого не сказано про фіксацію на письмі результатів складоподілу.

У 2 класі продовжується ознайомлення учнів зі складом. Здобувач освіти на цьому етапі повинен уміти «*ділити* слова на склади; *переносити* слова з рядка в рядок складами; *не відривати* при переносі від слова склад, позначений однією буквою; *правильно переносити* слова зі збігом приголосних, з літерами *ь, й*, буквосполученнями *дж, дз, йо,ьо*, апострофом» [42, с.19]. Важливо, що програма передбачає ознайомлення другокласників з правилами переносу слів зі збігом двох і кількох приголосних звуків, але при цьому не звертає увагу вчителя, що у таких випадках варіантів переносу слова може бути кілька і не завжди вони будуть збігатися зі складоподілом. Тож варіантів переносу таких слів може бути декілька (наприклад: *ві-стря, віс-тря* і *віст-ря*), а поділу на склади – лише один: *[ві' – стр'а]*.

Другокласники згідно з вимогами чинної програми ознайомлюються з правилами переносу частин слів з рядка в рядок по складах. Як бачимо, програма орієнтує учнів на те, що перенос слів здійснюється по складах. Але це стосується лише тих слів, де немає в середині слова збігу кількох приголосних. Тож варіантів переносу таких слів може бути декілька, а варіант поділу слова на склади – завжди лише один. Наприклад: *че-сний* і *чес-ний*, але поділ на склади – тільки такий: *[че'– сний]*. Важливо, що у програмі передбачає ознайомлення другокласників з правилами переносу слів зі збігом двох і кількох приголосних звуків, але при цьому не звертає увагу вчителя, що у таких випадках варіантів переносу слова може бути кілька і не завжди вони будуть збігатися зі складоподілом.

Серед інших правил переносу слів учні 2 класу вивчають правила переносу частин слів з літерами **й** та **ь** у середині слів, правила переносу із буквосполученнями **дж, дз, йо, ьо**, а також правило переносу слів з апострофом та правило переносу слів з подвоєними приголосними.

Серед навчальних вимог, якими повинен оволодіти учень (учениця), програмою визначено такі:

- ділить дво-, трискладові слова на склади;
- застосовує правило переносу зі збігом приголосних (*шап-ка, ша-пка*);
- не відриває при переносі літер **ь, й** від попередньої літери;
- не розриває при переносі буквосполучення **дж, дз, йо, ьо**;
- при переносі залишає апостроф біля попереднього складу;
- переносить слова з подвоєними приголосними відповідно до правила.

Аналіз шкільної програми дає підстави для формулювання висновку про те, що чинні шкільні програми не орієнтують учителя на те, що:

- по-перше, склад є фонетичною одиницею усного мовлення, яка на письмі передається за допомогою транскрипції як результат вимови звуків слова відповідно до орфоепічних вимог;

- по-друге, у ній не звертається увага на те, що склад і частина слова для переносу з рядка в рядок – це одиниці різних мовних рівнів (фонетичного й орфографічного). І ці одиниці, хоч і близькі за звуковим складом, виділяються у слові за спеціальними, окремими для кожної з них, специфічними правилами і на письмі фіксуються по-різному.

Аналіз чинних шкільних підручників з української мови для учнів 2 класу свідчить про те, що у більшості з них немає теоретичних відомостей про склад і тим більше про правила складоподілу [3; 4; 15; 34; 34 та ін]. Однак у деяких підручниках [2] подається, хоч і не зовсім коректне, визначення складу як окремої частини слова, що вимовляється одним поштовхом повітря. Слід зазначити, що у підручнику В.І. Наумчук подається більш розширене тлумачення поняття про склад:

Рис. 1.1. Приклад визначення складу у підручнику В.І. Наумчук

Подібні визначення характерні для підручників початкової школи. Однак, зазначимо, що сучасними дослідниками вже встановлено, що одним поштовхом повітря при швидкому темпі мовлення можна вимовити і кілька складів у слові або навіть кілька слів. Але, на наш погляд, з дидактичної точки зору, така особливість вимови окремих складів багатоскладових слів при сповільненому темпі мовлення при наявності пауз є досить важливою ознакою складоподілу, яка допомагає дітям молодшого шкільного віку наочно переконатись у наявності певної кількості складів у слові. Наприклад: [до – ро' – га].

Разом з тим у таких визначеннях складу є одна суттєва неточність: складом може бути не тільки частина слова, а навіть й окреме (односкладове) слово (*мак, знак, клас, склад, вріс, злак, залп* і багато інших). А оскільки склад є фонетичною, а не графічною чи морфемною одиницею писемного мовлення, то, на наш погляд, варто було б визначення складу у шкільних підручниках подавати в такій редакції: *склад – це частина звукового потоку, яка вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря.*

Друга особливість, на яку варто звернути увагу, полягає в тому, що рекомендовані у підручниках зразки поділу слів на склади подаються не у фонетичному записі, а в орфографічному, що фактично являє собою орфографічну дію – поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок:

§5 ПОДІЛ СЛІВ НА СКЛАДИ

НАВЧАЮСЯ ДІЛИТИ СЛОВА НА СКЛАДИ

1 Склади і запиши слова, які «заховалися» в пазлах.

2 Додайте до частин слів складі так, щоб утворилися слова. Запишіть їх, поділяючи на складі.

Я — учителька
Прочитай і розкажи у класі.
Я — учитель

Рис 1.2. Приклад позначення складів у підручнику М.С. Вашуленка, С.Г. Дубовик

Звертаємо увагу на те, що автори підкреслюють важливу ознаку складу як фонетичної одиниці, вказуючи на те, що «у кожному складі обов'язково є голосний звук. І він утворює склад» [9, с.18]. При цьому вони оперують поняттям «голосний звук», а на письмі позначають його не як звук [сло - ва'], [кни'-] а буквами: див. на рис.1.2 вправи 1, 2: сло-ва, кни+...

Зазначимо, що подані в орфографічному записі частини слова, поперше, не відображають орфоепічні особливості кожного із виділених в усному мовленні складів (наголошеність чи ненаголошеність, особливості вимови тих чи інших складів тощо), а по-друге, зафіксовані у такий спосіб частини слова не завжди відповідають правилам складоподілу в усному мовленні. Тому суперечливим, на наш погляд, є твердження, що подається

фактично у всіх шкільних підручниках початкової школи, про те, що слова з рядка в рядок переносяться по складах:

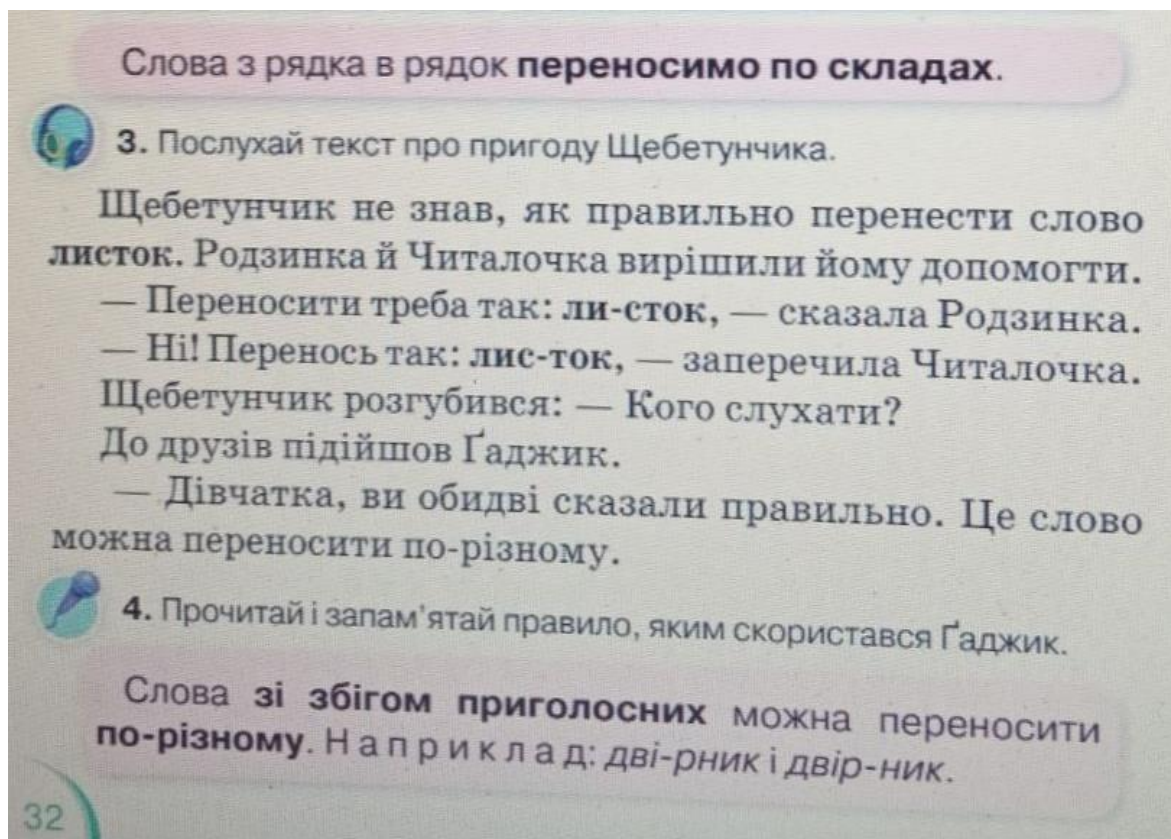

Рис.1.3. Приклад правила про перенос слів по складах у підручнику К.І. Пономарьової

До того ж більшість авторів шкільних підручників самі вбачають суперечність у цьому правилі, яке стосується переважно слів з відкритими складами [*шко'-ла*], [*до-ро'-га*]. Адже у більшості слів української мови між голосними, що утворюють склад, може бути не один, а кілька приголосних, і тоді варіантів для поділу таких слів на частини для переносу з рядка в рядок може бути кілька: див. рис.1.3, вправи 3 і 4.

У вправі 3-ій ми бачимо, що пропонується два варіанти переносу слова **ли-сток** і **лис-ток**, і робиться висновок, що це слово можна переносити по-різному. Але ж при складоподілі маємо тут лише один правильний варіант виділення складів – [**ли^е-сто'к**]. Отже, слова ми не завжди переносимо по складах, як про це зазначається у першому правилі!

На нашу думку, варто було б його уточнити і подати у такій редакції: «*Правила переносу слів з рядка в рядок пов'язані із складоподілом: мо-ва* (і це відповідає поділу на склади: [мо'-ва]). Однак при збігові кількох приголосних може бути декілька варіантів переносу, один з яких буде збігатися із поділом на склади: **ли-сток** (бо тут маємо 2 склади [ли'-сто'к]), а другий варіант поділу для переносу не буде збігатися із складоподілом: **лис-ток**». А це значить, що слова можна переносити не тільки по складах, бо, наприклад, у слові «двірник» ми маємо тільки один варіант складоподілу - [дв'і'р-ник], а перенести це слово можна, як бачимо на рис.1.3, і орієнтуючись на складоподіл (*двір-ник*), і по-іншому (*дві-рник*). Наведемо ще приклад:

Рис. 1.4. Приклади переносу слів без збігу і зі збігом приголосних у підручнику М.С. Вашуленка, С.Г. Дубовик

Як бачимо на рис. 1.4, в одних випадках (п.1) частина слова для переносу може збігатися з частиною звукового потоку, що є складом, а в інших (п.п.2-4) може і не збігатися, а тому і не може бути фактично складом.

Наведемо ще один приклад зі шкільного підручника, який ілюструє учням той факт, що слова з рядка в рядок можуть переноситись і не по складах:

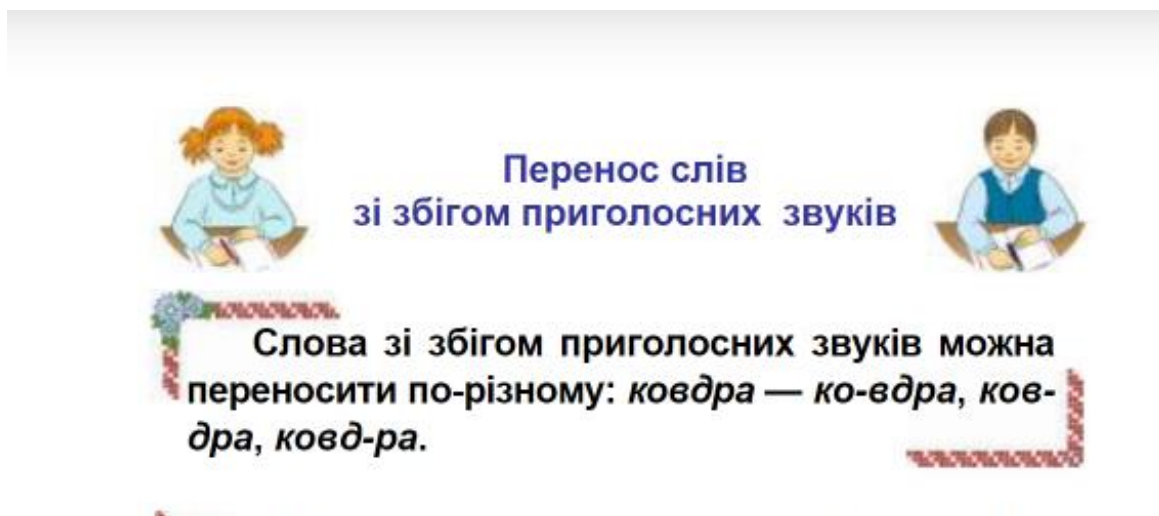

Рис. 1.5. Приклад переносу слів зі збігом приголосних у підручнику Г.М. Сапун та О.Д. Придаток

Отже, орієнтувати однозначно учнів початкової школи на те, що слова переносяться з рядка в рядок по складах, на наш погляд, – це не зовсім правильно. Тому пропонуємо таке уточнення до чинного шкільного правила:

Слова з рядка в рядок, як правило, переносимо, орієнтуючись на виділені в ньому склади: [мо'-ва] – мо-ва. При наявності між голосними кількох приголосних звуків варіантів переносу слова може бути кілька: ма-ндри, ман-дри, манд-ри. І тільки один з них буде збігатися із складоподілом.

Таке визначення, по-перше, позбавлене однозначного твердження про те, що слова переносяться з рядка в рядок тільки по складах, а по-друге, у ньому міститься важлива вказівка на те, що при збігові кількох приголосних у словах, яких більшість в українській мові, може бути кілька варіантів переносу, один з яких збігається із складоподілом слова.

У жодному із чинних підручників ми не знайшли елементарних правил складоподілу, адаптованих для сприйняття і розуміння учнями 2 класу. Наші спостереження за навчальною діяльністю молодших школярів свідчать про те, що поділ слів на склади вони здійснюють хаотично, безсистемно,

навздогад. Наявність у деяких підручниках вказівки на те, що у слові стільки складів, скільки й голосних букв, на наш погляд, дозволяє учням у кращому випадку встановити лише кількість складів, а не межі між ними. А саме це і є найголовнішим завданням складоподілу. Поділяємо точку зору з цього приводу, висловлену О.Т. Волохом, про те, що «кожен носій української мови усвідомлює, наприклад, що слово *жінка* двоскладове, а *капуста* поділяється на три склади. Інша справа, як поділити ці слова на склади: *жі-нка* чи *жін-ка*, *ка-пу-ста* чи *ка-пус-та*?» [11, с.95].

Нарешті, аналіз дидактичного матеріалу чинних підручників засвідчив дуже малу кількість вправ для формування вмінь другокласників здійснювати поділ слів на склади (усього по 2-3 вправи у підручнику). До того ж усі ці вправи стосуються не поділу слів на склади, а складання із запропонованих елементів окремих слів (див. рис. 1.1, 1.2), що не сприяє ефективній звукобуквеній аналітико-синтетичній роботі молодших школярів.

Відповідно до завдань нашого наукового пошуку логічним продовженням лінгвотеоретичного узагальнення про предмет нашого дослідження є вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів щодо забезпечення фонетико-орфографічної компетентності молодших школярів.

Аналіз науково-методичної та лінгводидактичної літератури за темою дослідження, вивчення чинної шкільної програми та аналіз шкільних підручників дають підстави стверджувати, що проблема формування навичок поділу слів на склади залишається до кінця ще не розв'язаною. Тому виникає необхідність у вивченні цього питання щодо реалізації його у практиці шкільного навчання. Відповідно до мети і завдань нашого дослідження нам необхідно було вивчити й узагальнити досвід роботи вчителів початкових класів щодо формування у школярів фонетико-орфографічної компетентності на прикладі вивчення тем «Склад» і «Перенос слова з рядка в рядок», а також встановити початковий рівень сформованості учнів 2 класу вмінь здійснювати складоподіл відповідно до вимог шкільної програми.

Ми вивчили й узагальнили досвід роботи вчителів початкових класів Криворізької гімназії №16 Волощук Ольги Олексіївни, Гречки Анастасії Олександрівни, Зибенкової Людмили Володимирівни та Синицької Тетяни Михайлівни. Бесіди, проведені з цими педагогами, відвідування й аналіз їх уроків свідчать про те, що вони надають великого значення формуванню фонетико-орфографічних знань і вмінь молодших школярів. Вони переконані, що засвоєння відповідних умінь в учнів початкових класів безпосередньо залежить від повноти і точності фонетико-орфографічних знань. Так, учні повинні вміти ділити слово на склади, визначати в словах наголошені і ненаголошені, відкриті й закриті склади, виділяти у слові звуки, співвідносити їх із буквами, визначати звукове значення букв у слові, виконувати повний і частковий фонетичний розбір слів, характеризуючи кожен звук у слові, розрізняти наголошені і ненаголошені голосні, дзвінки і глухі, м'які і тверді приголосні, правильно і чітко вимовляти всі звуки мовлення, наголошувати слова в усному мовленні, знаходити невідповідність між вимовою і написанням слів, удосконалювати власне та чуже мовлення.

Фонетика – складова частина загальної структури мови, одна з її систем. Таке розуміння фонетики й орфоєпії дає можливість побудувати вивчення лексики і граматики на орфоєпічній основі, здійснюючи цим самим принцип випереджаючого навчання усного мовлення, і вивчати теоретичні відомості з орфоєпії не ізольовано, а як перший рівень цілісної структури рідної мови. Так, учитель вищої категорії Л.В. Зибенкова вважає, що розкрити учням роль у мові звукової сторони, показати зв'язок фонетики й орфоєпії з лексичними і граматичними явищами – важливе теоретичне завдання вивчення фонетики в школі, бо без ознайомлення з фонетичною системою мови неможливе її подальше теоретичне чи практичне вивчення.

Зважаючи на вікові особливості учнів молодших класів і особливості лінгвістичного матеріалу, який вони засвоюють на уроках рідної мови, формування системи загальнонавчальних умінь має здійснюватися, на думку вчителя-методиста Т.М. Синицької, на основі аналізу, синтезу, виділення

головного, порівняння, узагальнення, систематизації, конкретизації, експериментування, аналогії, моделювання, постановки і розв'язання проблеми. Молодші школярі повинні опанувати новий матеріал, володіти основними фонетичними поняттями. Працюючи над вивченням звуків і наголосу у початкових класах, учні також набувають навичок самостійної роботи над новим матеріалом, удосконалюють свою вимову. Однак вікові психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку зумовлюють специфіку подачі навчального матеріалу та його засвоєння. Цей факт слугує причиною того, що чи не найважливішу роль у засвоєнні матеріалу відіграє зацікавленість учнів, зрозумілість та доступність пропонованого навчального матеріалу.

Під час вироблення практичних навичок А.О. Гречка застосовує як аналітичні, так і імітаційні прийоми, а потім процес автоматизації фонетико-орфографічних навичок. Основним прийомом, вважає вона, є імітаційний. Учні відтворюють уже орфоепічне звучання слів легко, автоматично. Вироблення, формування й закріплення фонетико-орфоепічних навичок в учнів 1-4 класів вимагає того, щоб ці процеси були навчальними. Тому природним повинно бути визначення фонетичної, орфоепічної та орфографічної мети на кожному уроці. Тільки за таких умов можна не лише виробити і сформувати орфоепічні навички, а й закріпити їх. А.О. Гречка у своїй педагогічній діяльності дотримується такого правила: «У розвитку усного мовлення мусить бути така ж система і такий мовний режим, як у писемному. Неправильно сказане слово повинно викликати в учнів таку ж реакцію, як і неправильно написане».

У процесі теоретичного вивчення фонетики й орфоєпії вчителька намагається у першу чергу застосовувати пояснювально-ілюстративний (слово вчителя, пояснення з використанням підручника) і частково-пошуковий (бесіда, спостереження над мовою) методи. Належне місце в організації її роботи з учнями над фонетикою й орфоєпією займають наочні й технічні засоби (схеми, різні таблиці, на яких демонструється

співвідношення дзвінких і глухих, твердих і м'яких чи слова з певними звуками; таблиці зі словами, поділеними на склади і таблиці зі словами, поділеними для переносу тощо).

Із способом поділу слова на склади О.О. Волощук ознайомлює дітей ще в добукварний період навчання грамоти. Під час опрацювання фонетичного матеріалу удосконалюється навичка ділити слова на склади залежно від кількості голосних у слові. Це вміння є одним з основних у початкових класах і має значення як для письма (учні переносять слово з рядка в рядок на основі поділу на склади, диктують по складах слово під час запису), так і для читання. Ольга Олексіївна застерігає від того, щоб діти не змішували правила поділу слів на склади для переносу з фонетичним складоподілом. Так, відповідно до правил переносу слова *льотчик*, *весна* вона рекомендує перенести так: *льот-чик*, *вес-на*. Однак фонетичний складоподіл тяжіє до відкритого складу, відповідно до цього ці слова, на її думку, діляться на склади так: *льо-тчик*, *ве-сна* (крім тих випадків, коли склад закінчується на [й] перед наступним приголосним: *лій-ка*). Однак зауважимо, що слова *льотчик* і *весна* мають ще і другий варіант поділу на частини для переносу, який повністю збігається з поділом на склади: *льо-тчик*, *вес-на*. До того ж учителька, на жаль, поділ слова на склади не подає у транскрипції.

Наведемо для ілюстрації ще приклад складоподілу слова «здається», виконаного вчителькою Криворізької гімназії №16 Синицькою Тетяною Михайлівною на уроці у 2 класі. Після запису на дошці цього слова вона запропонувала дітям назвати голосні звуки і визначити їх кількість. Діти назвали звуки «а», «є», «я» і сказали, що у слові три голосні звуки, а значить, і три склади. Після цього вчителька записала на дошці такий варіант складоподілу: *зда-єть-ся*. Цей запис швидше демонструє не складоподіл, а поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок, оскільки повністю не відображає особливості вимови двох останніх складів: пор: [зда-йе'-ц'а]. До того ж у записаному вчителькою варіанті другий склад повинен позначатися тільки буквою «є», а не «єть». Це ще раз переконує нас у тому, що під час

фіксації на письмі результатів складоподілу необхідно використовувати фонетичну транскрипцію, оскільки склад, як і звук, є фонетичною одиницею і виділяється в усному мовленні.

Наведемо приклад практичного ознайомлення учнів 2 класу з поділом слова на склади (учитель – А.О. Гречка):

На дошці написано слово *оса*.

– Діти, давайте спробуємо повільно прочитати слово *оса*, відкривши тільки один раз рот. Можемо ми це зробити? Ми можемо вимовити О (рот залишається відкритим). Чи отримали ми слово *оса*? – Ні. Тепер вимовляємо *-са*. Під час вимови ми ще раз відкрили рот. При вимові слова *о-са* скільки разів ми відкриваємо рот? – Два! Ось бачите, слово *оса* вимовити одним поштовхом повітря не можна. Треба двічі відкрити рот. Давайте переконаємось у цьому і ще раз повторимо хором *о-са*. **О** – це перша частинка слова, вона називається складом, **са** – друга його частинка, що теж називається складом. Склад **О** - складається з одного звуку, а другий **са**

– З двох звуків. Назвіть ці звуки: [с], [а].

– З якого звуку починається другий склад? – Зі звуку [с].

Як бачимо, тут учителька виділила частини слова (склади) під час промовляння, визначила звуки, з яких складаються склади, але не продемонструвала, як потрібно на письмі зафіксувати поділ цього слова на склади. Таким чином, є всі підстави вважати, що вчителі не зовсім чітко розуміють звукову природу складу, а відтак позначають межі кожного складу слова в його орфографічному записі, що є неприпустимою помилкою. Підсумовуючи все сказане, можемо стверджувати, що чинна шкільна програма вимагає від школярів навчитись лише вимовляти слова по складах і поділяти на їх склади під час переносу їх частин в інший рядок. Про засвоєння елементарних правил складоподілу у програмі не йдеться, як і нічого не сказано в ній про фіксацію на письмі результатів складоподілу. Таким чином, аналіз науково-методичної, навчальної літератури та шкільної програми, вивчення й узагальнення досвіду роботи

вчителів початкових класів свідчать про необхідність уточнення і подальшого вивчення фонетичної природи складу відповідно до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю, а також про нагальну потребу розробки системи форм і прийомів роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок учнів початкових класів ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок. Цим і пояснюється необхідність організації і проведення дослідно-експериментальної роботи за темою нашого дослідження.

Висновки до розділу 1

Аналіз науково-теоретичної і науково-методичної літератури дав підстави для висновку про відстоювання більшістю сучасних дослідників думки про те, що весь мовний освітній процес повинен забезпечити формування і розвиток мовних знань, мовленнєвих умінь молодших школярів, а відтак і розвиток їх комунікативних умінь. Сукупність цих компонентів шкільної мовної освіти являє собою основу становлення мовної особистості молодшого школяра.

Ефективне навчання дитини у школі, її мовленнєвий розвиток перебувають у прямій залежності від правильної організації й самого змісту роботи над засвоєнням елементів знань з різних мовних рівнів. Для молодших школярів це стосується в першу чергу фонетики, графіки та орфографії. Вивчення фонетико-орфографічного матеріалу у початкових класах забезпечує повне усвідомлення дітьми особливостей української мови, оптимальний спосіб керівництва процесом оволодіння орфоепічними та орфографічними навичками.

Сучасні вчені переконливо доводять, що грамотність учнів зростає тоді, коли вони усвідомлюють найважливіші особливості одиниць фонетики, закономірності їх виділення і функціонування, оскільки в сучасній українській орфографії переважає фонетичний принцип

правопису. Сформовані у дітей уміння сприймати слово, диференціювати його на звуки і склади дозволяє не тільки виявляти орфоепічні особливості його компонентів, але й фіксувати на письмі орфографічний запис слова. Таким чином, робота над вивченням і засвоєнням фонетичних одиниць у початковій школі є основою формування фонетичної й орфографічної компетентності молодших школярів.

Аналіз чинних шкільних програм дав нам підстави для формулювання висновку про те, що вони не орієнтують сучасного вчителя на те, що, по-перше, склад є фонетичною одиницею усного мовлення, яка на письмі передається за допомогою транскрипції як результат вимови звуків слова відповідно до орфоепічних вимог; по-друге, у ній не звертається увага на те, що склад і частина слова для переносу з рядка в рядок – це одиниці різних мовних рівнів (фонетичного й орфографічного). І ці одиниці, хоч і близькі за звуковим складом, виділяються у слові за спеціальними, окремими для кожної з них, специфічними правилами і на письмі фіксуються по-різному.

Аналіз сучасних шкільних підручників для учнів 2 класу засвідчив відсутність теоретичного мінімуму з теми «Склад і складоподіл», наявність не зовсім коректного визначення цієї фонетичної одиниці, неправильну фіксацію на письмі результатів складоподілу, а також дуже мізерну кількість вправ, яка фактично стосується не скільки поділу слів на склади, стільки правил переносу слів з рядка в рядок.

Вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів засвідчило необхідність уточнення і подальшого вивчення фонетичної природи складу відповідно до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю, а також про нагальну потребу розробки системи форм і прийомів роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок учнів початкових класів ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок. Усі ці фактори спричинили необхідність проведення подальшого експериментального дослідження.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «СКЛАД І СКЛАДОПОДІЛ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «ДОСЛІДЖУЄМО МОВНІ ЯВИЩА»

2.1. Визначення початкового стану засвоєння фонетичних одиниць учнями початкової школи

У розділі 1 ми опрацювали науково-теоретичну та науково-методичну літературу, проаналізували чинні програми та підручники з української мови і з'ясували роль їх у забезпеченні розвитку фонетико-орфографічних умінь учнів 2 класу, а також вивчили й узагальнили досвід роботи вчителів початкових класів щодо вивчення теми «Склад і складоподіл» відповідно до вимог шкільної програми. Це дало нам можливість з'ясувати теоретичні основи становлення і розвитку мовної особистості молодшого школяра і сформулювати підстави для висновку про необхідність проведення дослідно-експериментальної роботи, в основу якої було покладено педагогічний експеримент.

Основна мета експерименту полягала у розробці й науковому обґрунтуванні методики, спрямованої на засвоєння в учнів 2 класу знань про склад та розвиток умінь і навичок ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок відповідно до сучасних вимог лінгвістики, лінгводидактики та змістової лінії «Досліджуємо мовні явища».

Для досягнення цієї мети необхідно було розв'язати такі завдання:

а) визначити вихідний рівень сформованості теоретичних знань і практичних фонетико-орфографічних умінь і навичок учнів 2 класу, набутих ними відповідно до вимог шкільних програм впродовж навчання у 1-2 класах;

б) у разі невідповідності початкового рівня сформованості досліджуваних знань та вмінь вимогам шкільної програми розробити експериментальну

технологію вивчення теми «Склад і складоподіл» на уроках української мови у 2 класі та перевірити її ефективність.

Відповідно до цього реалізація мети педагогічного експерименту передбачала підготовку і проведення таких трьох його етапів:

- 1) констатувального зрізу, за допомогою якого необхідно було виявити дійсний рівень сформованості досліджуваних знань, умінь і навичок другокласників;
- 2) формувального етапу експерименту, який передбачав розширення теоретичних мовних знань учнів про склад і правила складоподілу та формування практичних мовленнєвих умінь учнів 2 класу відповідно до вимог чинної шкільної програми;
- 3) контрольного зрізу, який мав на меті перевірити ефективність запропонованої експериментальної методики і зробити загальні висновки щодо виявлення результатів дослідно-експериментальної роботи.

Педагогічний експеримент було проведено з метою отримання первісних даних про рівні набуття учнями 2-их класів теоретичних знань про склад і складоподіл та початкового рівня сформованості у них мовленнєвих умінь. Базою проведення всіх етапів педагогічного експерименту була Криворізька гімназія №16. В експерименті брали участь 28 учнів контрольного та 26 учнів експериментального класу.

На початку проведення констатувального зрізу ми запропонували учням 2 класу дати відповіді на питання анкети (див. додаток А).

Відповідаючи на перше питання анкети, більшість учнів 2 класу (61%) дали таке визначення: «Склад – це частина слова». 20% другокласників сказали, що склад – це звук, і 9% опитаних не дали ніякої відповіді. Як бачимо, жоден учень не дав точного визначення складу.

Не зовсім правильними були відповіді школярів щодо поділу слова на склади: 74% дітей відповіли, що складоподіл здійснюється в писемному мовленні. Воно і зрозуміло, адже вони виконували поділ слів на склади чи,

навпаки, складали слова із запропонованих у підручнику частин слів, що були зафіксовані на письмі у дидактичній частині вправ. Тобто, здійснювати поділ слів на склади в усному мовленні їх ніхто не вчив, і результатами знань про складоподіл залишилась у їх пам'яті інформація про те, що поділ на склади здійснюється на письмі. Решта дітей (26%) зазначили, що складоподіл відбувається в обох формах мовлення, але пояснити свою позицію не змогли.

На питання про те, як визначити кількість складів у слові, правильну відповідь дали практично всі учні, однак, відповідаючи на питання, скільки складів у поданих словах, часто припускалися помилок: *здається* – 2 склади, *вірність* – 1 склад, *здатність* – 3 склади.

Констатувальний зріз дозволив виявити відсутність у другокласників елементарних знань про правила складоподілу. Тому на 4-6 питання анкети вони дали, хоч і абсолютно неповну, але частково правильну відповідь: «...бо ми так вимовляємо». Дійсно, склади ми виділяємо в усному мовленні, в якому за певними правилами на основі теорії сонорності звуки об'єднуються у склади. Не знаючи цих правил, діти хаотично, стихійно, на власний роздум здійснювали поділ запропонованих слів на склади.

Різnobій у відповідях учнів обох класів було зафіксовано у 7 завданні анкети, де їм було запропоновано поділити слова *пташка*, *читанка*, *весна*, *сойка*, *мудрець* на склади. У більшості випадків діти не тільки неправильно вказали на кількість складів, визначили їх межі, але й, як ми й передбачали, зафіксували результату складоподілу цих слів на письмі, але не за допомогою фонетичної транскрипції. Див. рис. 2.1:

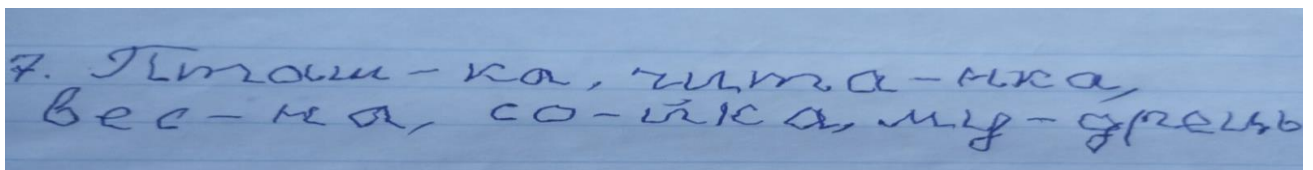

Рис. 2.1. Приклад поділу слів на склади учнем 2 класу

Однозначною була відповідь другокласників на питання №8 нашої анкети, де вони майже всі зазначили, що поділ слова на склади і на частини

для переносу з рядка в рядок – це одна і та ж сама дія. Аргументом для їх відповідей слугувало вивчене ними правило, згідно з яким слова з рядка в рядок переносяться по складах. Для демонстрації цього положення вони використовували приклади, в яких дійсно складоподіл і поділ для переносу збігаються: *шко-ла, зо-шит, ра-нець, кни-га*. Така позиція слугує для них стійким і не зовсім правильним переконанням про те, що складоподіл і поділ слів на частини для переносу – одна і та ж дія. Тому ніхто з учнів не зміг навести приклади слів, у яких поділ на склади і на частини для переносу не збігаються, хоч такі приклади у підручниках для 2 класу зафіксовані.

Більшість другокласників (88%) зазначили, що слова з рядка в рядок переносяться по складах, решта вказали на часткові орфографічні правила, наприклад: одну букву не можна залишати в рядку або переносити на новий рядок. При цьому вони не вказали на те, що у слові може бути тільки один правильний поділ на склади і кілька варіантів переносу з рядка в рядок, які не збігаються із складоподілом.

Відповідаючи на останнє питання анкети, учні обох других класів зазначили, що у них немає труднощів з поділом слів на склади, у випадках, коли вони припускаються помилок, на допомогу їм приходять учитель.

Під час проведення діагностичного зрізу ми врахували кількісні показники отриманих відповідей і розподілили їх за відповідними рівнями. Підрахунки набраних учнями 2-А та 2-Б класів балів проводились за такою методикою: повна відповідь на питання анкети оцінювалась 5 балами, часткова – 3 балами, неповна – 1 балом, неправильна відповідь або її відсутність – 0 балів. Максимально можна було набрати 60 балів. За правильне виконання практичних завдань можна було набрати до 40 балів або менше, залежно від кількості правильних відповідей. Таким чином, максимальна кількість балів, яку можна було набрати на цьому етапі дослідження учнями 2-А та 2-Б класів балів ми встановили такі чотири рівні початкової сформованості досліджуваних знань та вмінь:

100-75 балів – *високий рівень* – здобувачі освіти демонструють ґрунтовні знання правил та в цілому мовної теорії, правильно утворюють виучувані форми мовних одиниць, демонструють уміння ділити слова на склади, правильно фіксують на письмі результати такого поділу, правильно ділять слова для переносу з рядка в рядок;

74-50 балів – *достатній рівень* – учні допускають незначні неточності у знанні теоретичних правил, визначень мовних явищ і мовних одиниць, не припускаються грубих помилок при поділі слів на склади та на частини для переносу з рядка в рядок;

49-25 балів – *середній рівень* – діти демонструють поверхові знання теоретичного мовного матеріалу, припускаються багатьох помилок під час; поділу слів на склади та на частини для переносу з рядка в рядок;

24 і менше балів – *низький рівень* – свідчить про відсутність теоретичних мовних знань, припускаються грубих помилок при поділі слів на склади та на частини для переносу з рядка в рядок.

Отримані результати констатувального зрізу дозволили нам визначити початковий рівень засвоєння школярами цієї вікової категорії теоретичних мовних знань про склад і складоподіл та сформованості у них практичних мовленнєвих умінь здійснювати складоподіл та поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок до початку проведення дослідно-експериментального навчання і розподілити їх за визначеними вище чотирма рівнями (див. табл. 2.1).

Задля забезпечення об'єктивності нашого дослідження на роль експериментального класу ми обрали колектив дітей, який за результатами проведення констатувального зрізу продемонстрував частково нижчі показники успішності у засвоєнні досліджуваних знань та умінь (див. табл. 2.1). Так, за середніми показниками учні експериментального класу (ЕК) поступаються дітям контрольного класу (КК) за початковим рівнем (у них він на 7,1% вищий), а за показники достатнього рівня у них на 2,6% нижчі.

Таблиця 2.1

Результати констатувального зрізу щодо виявлення початкового рівня сформованості досліджуваних умінь в учнів 2 кл. (к-сть учнів / %)

№ з/п	Зміст мовних знань та вмінь	Рівні							
		Початковий		Середній		Достатній		Високий	
		ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)
1.	Фонетичні мовні знання	15	14	8	10	3	4	0	0
		57	50	31	36	12	14	0	0
2.	Мовленнєві вміння складоподілу	15	14	9	11	2	3	0	0
		57	50	35	39	8	11	0	0
3	Уміння ділити слово на частини для переносу	12	11	10	12	4	5	0	0
		46,5	39	38,5	43	15	18	0	0
4.	Середні показники (у %)	53,5	46,4	34,8	39,3	11,7	14,3	0	0

Отримані під час діагностичного зрізу кількісні дані свідчать про те, що в учнів 2 класу вкрай низький рівень засвоєння фонетико-орфографічних знань та умінь. Про це свідчать середні показники сформованості досліджуваних умінь в ЕК і КК. У таблиці 2.1 ми бачимо, що у другокласників суттєво переважає початковий рівень (53,5% і 46,4%). Отже, половина контингенту учнів 2 класу продемонструвала найнижчий рівень знань й умінь. Середній рівень ми виявили у 34,8% ЕК та 39,3% учнів КК, а достатній рівень – відповідно у 11,7% та 14,3% школярів. Показники високого рівня не виявлено в жодному класі.

Якщо розглянути окремо сформованість у другокласників фонетичних мовних знань і фонетико-орфографічних практичних умінь, то побачимо, що низький рівень теоретичних знань з фонетики (за початковим рівнем вони становлять відповідно 57% і 50%) призводить до того, що у дітей відсутні усвідомлені практичні вміння і навички здійснювати правильно поділ слів на склади і поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. Показники цих практичних умінь за початковим рівнем становлять 57% і 50% та 46,5% і 39%. Як бачимо, уміння ділити слова на частини для

переносу сформовані на 6-7% краще, ніж уміння складоподілу. На нашу думку, це швидше пов'язано з певним набутим практичним досвідом, ніж обумовлюється наявністю теоретичних знань цієї орфографічної дії. Відсутність показників високого рівня і незначна частка учнів, що продемонстрували достатній рівень, а також чимала кількість дітей, у яких виявлено середній рівень, свідчить про невідповідність сформованих фонетико-орфографічних теоретичних знань і практичних умінь в учнів 2 класу. Крім того, проведений нами констатувальний зріз дозволив дійти висновку про те, що діти під час виконання вправ на складоподіл і поділ слів для переносу з рядка в рядок не розмежовують дві абсолютно різні дії – фонетичну й орфографічну. Таким чином, результати проведеного діагностичного експерименту, а також вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів свідчать про те, що необхідно розробити ефективну технологію, яка забезпечила б формування необхідних теоретичних знань з фонетики, а відтак і розвиток практичних умінь учнів 2 класу ділити слово на склади і на частини для переносу з рядка в рядок відповідно до сучасних вимог лінгвістики та лінгводидактики.

2.2. Поглиблення знань і вмінь молодших школярів про склад і складоподіл відповідно до вимог сучасної лінгводидактики та змістової лінії «Досліджуємо мовні явища»

Отримані у ході проведення констатувального зрізу в КК та ЕК дані засвідчили в цілому досить низький рівень сформованості другокласників як теоретичних мовних знань про склад і складоподіл, так і практичних мовленнєвих умінь здійснювати в усному мовленні поділ слів на склади і фіксувати його на письмі за допомогою фонетичної транскрипції, а також ділити слово на частини для переносу з рядка в рядок відповідно до чинних правил орфографії і вимог змістової лінії «Досліджуємо мовні явища». У зв'язку з цим відповідно до мети і завдань нашого дослідження ми

організували і провели в ЕК другий (формувальний) етап педагогічного експерименту. Учні КК навчались за традиційною методикою, що базувалась на вимогах чинної шкільної програми.

Основною метою формувального експерименту була розробка системи форм і прийомів роботи, спрямована на засвоєння знань про склад та розвиток умінь і навичок в учнів 2 класу ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок відповідно до сучасних вимог лінгвістики, лінгводидактики та змістової лінії «Досліджуємо мовні явища». Такий підхід передбачав послідовне, поетапне і системне використання відповідних форм і прийомів роботи, спрямованих на досягнення ефективних результатів у засвоєнні досліджуваних умінь. В його основу було покладено принцип взаємопов'язаного формування в учнів 2 класу мовної і мовленнєвої компетентностей під час вивчення ними фонетико-орфографічного матеріалу.

Рекомендована нами експериментальна методика формування в учнів 2 класу умінь здійснювати поділ слова на склади відповідно до вимог лінгвістики і лінгводидактики базувалася на врахуванні таких міркувань: а) склад – це частина звукового потоку, яка, як і всі інші фонетичні одиниці, реалізується в усному мовленні і тому на письмі фіксується за допомогою фонетичної транскрипції; б) слід розрізняти поділ слова на склади (фонетична дія) від поділу слова на частини для переносу з рядка в рядок; в) оскільки складоподіл не завжди збігається з поділом слів для переносу, то необхідно внести зміни до редакції правила для учнів «Слова з рядка в рядок переносяться по складах». Відповідно до цих міркувань необхідно було окреслити коло теоретичних питань з фонетики та орфографії, якими повинні були оволодіти учні ЕК, а також розробити систему вправ і завдань, за допомогою яких ми змогли би сформувати у школярів правильне розуміння процесів складоподілу і поділу слів для переносу їх з рядка в рядок і на основі цього виробити відповідні практичні мовленнєві вміння.

Перед початком формувального експерименту ми з'ясували, що для засвоєння знань з фонетики, графіки та орфографії учні 2 класу повинні бути обізнані з такими темами, як: звуки і букви, голосні звуки (наголошені і ненаголошені), приголосні звуки (дзвінкі, глухі; тверді, м'які), склад, правила складоподілу, наголос, правила переносу слів з рядка в рядок. Оскільки під час аналізу шкільних підручників нами було встановлено деякі неточності у формулюванні визначення поняття «склад», відсутності у підручниках правил українського складоподілу, а також поняття «сонорний звук», що є дуже важливим аргументом, який необхідно враховувати під час поділу слів на склади, ми додатково ознайомили учнів ЕК з цими поняттями, а також поглибили їх знання з деяких тем розділу «Звуки і букви».

Наші спостереження показали, що не тільки молодші школярі та учні старшої школи, а навіть і деякі вчителі не розуміють суттєвих відмінностей між звуком і буквою, неправильно їх називають і характеризують. Так, наприклад, у слові «школа» діти називають звуки «ши», «ки» замість [ш], [к]; вказують на те, що букви «ша» і «ка» приголосні, тверді, глухі. Для уточнення цих понять ми акцентували увагу другокласників на те, що звуки ми вимовляємо, і тому вони можуть сприйматися нами на слух як дзвінкі чи глухі, тверді чи м'які. А буква – це графічний знак, який ми не чуємо, а бачимо: вона велика чи мала, друкована чи написана, якого вона кольору тощо. Тому називаючи букви у слові «школа», слід казати: букви «ша» і «ка» позначають тверді, глухі приголосні, букви «о», «а» позначають голосні звуки. Отже, голосних і приголосних букв та їх різновидів не буває. Букви лише можуть позначати різні за характеристикою звуки – голосні, приголосні, дзвінкі, глухі, м'які тощо.

Для закріплення цього теоретичного положення ми рекомендували дітям назвати у поданих словах букви і звуки та схарактеризувати і букви, і звуки:

Тарас Григорович Шевченко написав свій знаменитий «Кобзар».

Під час повторення теми «Голосні і приголосні звуки» звертаємо увагу дітей на те, що всі голосні звуки є складотворчими, тобто кожен голосний звук сам (або у сполученні з одним чи кількома приголосними) утворює склад. Тому скільки голосних звуків у слові (або букв, що позначають голосні звуки), стільки і складів у ньому. Для закріплення цього матеріалу рекомендуємо дітям такі вправи:

1. Прочитай текст, назви у кожному слові голосні звуки, вимов їх, визнач їх кількість і кількість складів. Підкресли букви, що позначають голосні звуки, в дужках познач кількість складів. Наприклад: В (0) небі (2)....

*В небі жайворонки в'ються,
Заливаються – сміються,
Грають, дзвонять цілий день,
І щебечуть, і співають,
Із весною світ вітають
Дзвоном радісних пісень... (О. Олесь)*

2. Прочитай слова, назви у кожному слові голосні звуки, у дужках познач після кожного слова кількість складів.

Перегортаємо, неперевершене, перерозподіляються, малесенький, автомотовелоспорт, приголосного, української.

Після виконання подібних завдань ми рекомендували дітям ЕК виконати такі синтетичні вправи на звукове та звукобуквене конструювання:

1. Добери 5 слів, які починалися б голосним звуком [а, о, е, і, у].
2. Добери 4 слова, в яких були б приголосні і 2 голосних звуки (весна).
3. Добери 4 слова, в яких були б 4 звуки (літо, клас...).
4. Добери 4 слова, в яких було б по 2 склади (книга).
5. Добери 4 слова, в яких був би тільки 1 склад (звук).
6. Добери 4 слова, в яких було б по 3 склади (робота, товариш).

Під час поглибленого ознайомлення другокласників з приголосними звуками ми звернули їх увагу на такі моменти:

1. Класифікація приголосних звуків. Тут звертаємо увагу дітей на те, що головною ознакою приголосного звука є шум, який бере участь у творенні кожного приголосного. Крім шуму, у вимові приголосних може брати також і голос. Але співвідношення голосу і шуму під час творення приголосних звуків може бути різним. Наприклад, *глухі* звуки творяться виключно із шуму, при творенні *дзвінких* переважає шум над голосом. Але є ще третя категорія приголосних звуків, під час вимови яких переважає не шум над голосом, а голос над шумом. Їх прийнято називати *сонорними* звуками (від лат. *sonorius* – звучний, в якому переважає голос, який наближений до голосного звука). Підтвердженням цього є той факт, що в деяких слов'янських мовах є слова, склад у яких утворює не голосний звук, а один чи два сонорних. Наприклад, у чеській, словацькій мовах: **v**lk (вовк), **k**rk (шия). У шкільній практиці поняття «сонорний звук» не вживається. Але якщо дотримуватися принципу науковості, згідно з яким, як слушно зазначає Г.П. Коваль, враховується «достовірність виучуваного матеріалу, відповідність його лінгвістичній науці, правильне розкриття суті мовних явищ та їхніх ознак», то вже у початковій школі слід вводити це поняття [19, с.15]. Тим більше, що для більш повного і чіткого розуміння учнями суті українського складоподілу молодшим школярам необхідно вміти виявляти і позначати звучність кожного звука. Тому незрозумілим є той факт, коли у шкільних підручниках сонорні звуки відносять до дзвінких, називаючи їх дзвінкими, що не утворюють пар за глухістю. Звуки [**в, р, л, м, н, й**] – не дзвінки, а сонорні, бо в них переважає голос над шумом, а при утворенні дзвінких навпаки шум переважає над голосом. Отже, маємо всі підстави окремо виділяти сонорні звуки відповідно до дотримання в сучасній лінгводидактиці загальнодидактичного принципу науковості.

2. Окремо хочемо наголосити на ще одній важливій характеристиці приголосних звуків – за ступенем їх палаталізації (пом'якшення). Справа в тому, що в багатьох підручниках як початкової, так і середньої та вищої школи виділяються тільки 2 групи приголосних – тверді і м'які. Вони

утворюють корелятивні пари [д – д/, т – т/] і т.д. М'якість таких звуків досягається завдяки підняттю середньої частини язика до піднебіння. Їх м'якість позначаємо рисою. Однак є ще одна категорія приголосних, яка в позиції перед [i], піддається пом'якшенню, але не за допомогою язика. Через це їх прийнято називати *пом'якшеними* або *напівпом'якшеними*. Їх ми позначаємо за допомогою знака апостроф [x'і'м'ійа]. Сюди відносяться губні [б', п', в', м', ф'], задньоязикові [г', к', х'] та горловий [г'], а також шиплячі [ж', ч', ш']. Отже, до передньоязикових м'яких, що стоять перед буквами і, я, ю, є відносимо звуки [д/, т/, л/, н/, з/, ц/, с/, дз/, р/] та [й], правда, оскільки він завжди м'який, то його м'якість в транскрипції не позначають. Решту приголосних (губних, задньоязикових і шиплячих) відносимо до пом'якшених і позначаємо їх м'якість знаком апостроф. Цю особливість необхідно враховувати у всіх випадках, коли ми записуємо слова фонетичною транскрипцією, у тому числі і при поділі слів на склади: [в'у-г'і'-л/:а].

Для того, щоб розширити і поглибити знання другокласників про склад, починаємо роботу над визначенням цієї фонетичної одиниці. Як ми вже зазначали, у сучасних шкільних підручниках подається не зовсім точне визначення складу: «Склад – це частина слова, яка вимовляється одним поштовхом повітря: *лі-то*» [2]; «Склад – частина слова, що вимовляється на одному видиху» [35] і т.д. На наш погляд, ці визначення не зовсім точні і не прийнятні для учнів 1-2 класів. По-перше, складом може бути не частина слова, а повністю все слово (*клас, рак, вік, міст, зник...*). По-друге, для молодших школярів не зовсім зрозумілим є еспіраторне визначення складу, в основі якого лежить залежність вимови звуків від видиху повітря. До того ж, як ми уже зазначали, сучасні експериментальні дослідження заперечують це вкорінене в усі шкільні підручники визначення, оскільки доведено, що одним поштовхом повітря можна вимовити і декілька складів. Тому пропонуємо визначення цієї фонетичної одиниці подавати у такій редакції: **склад** – це частина потоку усного мовлення, який утворюється за допомогою голосного

звуча, «до якого можуть долучатися або не долучатися приголосні» [3, с.46]. Таке визначення, на наше глибоке переконання, набагато точніше передає сутність цієї фонетичної одиниці, орієнтуючи учня на те, що склад є не частиною слова, а відрізком усного мовлення, і утворюється він завдяки одному голосному чи кільком звукам (голосному і приголосним).

Наступним недоліком, зафіксованим нами у чинних підручниках, є те, що їх автори, про що говорилось вище, у більшості випадків ототожнюють дві різні за своєю природою дії – поділ слова на склади (фонетична дія) і поділ слова для переносу з рядка в рядок (орфографічна дія). У зв'язку з цим у всіх запропонованих у підручниках вправах поділ слова на склади як фонетичні одиниці усного мовлення позначаються під час фіксації на письмі в орфографічному записі. Тому акцентуємо увагу другокласників на тому, що будь-яка фонетична одиниця мовлення вимовляється в усному мовленні і на письмі фіксується тільки за допомогою транскрипції. Поділене на частини і записане слово в орфографічному записі є орфографічною дією, оскільки відображає поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок. Отже, правильним записом поділу слів на склади буде:

правильно: [ли'-па], [шко'-ла], [ве^u-сна'], [ви^e -шне'-вий];

неправильно: ли-па, шко-ла, ве-сна, ви-шне-вий.

Пояснюємо дітям, фіксуючи склад за допомогою фонетичної транскрипції, ми маємо можливість передати всі особливості вимови звуків, що утворюють склад, а також правильно вимовити і позначити знаком наголосу наголошений склад. Це дасть можливість точно зафіксувати на письмі особливості вимови кожного звука чи складу.

Демонструємо це дітям за допомогою такого прикладу: запитуємо в учнів, який запис поділу слова «весна» на склади більш точно передає звучання цього слова? Перший чи другий? Чому?

1) ве-сна;

2) [ве^u-сна'].

У ході бесіди з'ясовуємо, що у першому записі буква *e* не відображає вимову ненаголошеного звука [e^u] і наголошеного другого складу, а у другому записі ми фіксуємо вимову звука не [e], як це подається у першому записі, а [e^u]. Крім того, у фонетичному записі позначено наголошений склад. Висновок: фонетичний запис результатів поділу слів на склади найточніше відображає особливості вимови кожного складу. Тому поділ слів на склади виконуємо в усному мовленні, чітко вимовляючи кожен склад, і фіксуємо склади за допомогою фонетичної транскрипції.

Поділене в орфографічному записі слово на окремі частини, на наш погляд, свідчить про те, що в ньому визначено компоненти слова для переносу з рядка в рядок, а не склади. Тим більше, що у деяких шкільних підручниках [11] є істотне застереження, на яке не звертається увага в інших посібниках: не можна сплутувати правила поділу слова на склади з правилами переносу слова з рядка в рядок: *o-ze-ro* і *oze-ro*. Але тут треба було поділ слова на склади (перший запис) відобразити у фонетичній транскрипції: [o'-ze^u-po].

Наведений приклад чітко демонструє нам ще одну неточність про те, що «слова переносяться з рядка в рядок за складами» [9; 33 та ін.]. К.І. Пономарьова пропонує навіть учням поділити слово на склади для переносу [33]. Тому звертаємо увагу дітей на те, що слово для переносу слід ділити не на склади, а на частини відповідно до правил орфографії. Бо поділ слова на склади здійснюється відповідно до фонетичного закону сонорності за іншими правилами, з якими ми ознайомили дітей пізніше. У зв'язку з тим, що поділяючи слово на склади і на частини для переносу з рядка в рядок, ми виконуємо дві різні дії – фонетичну й орфографічну. Тому досить часто звукобуквені елементи частини слова для переносу і складу як фонетичної одиниці може не збігатися: *річ-* і [p'i-] – *річ-ни-ця* і [p'i-чни'-ц'a].

На наше глибоке переконання, саме таке розуміння суті складу як фонетичної одиниці, фіксація його на письмі за допомогою фонетичної

транскрипції найбільшою мірою відповідає правильному розумінню цього мовного явища відповідно до сучасних лінгвістичних уявлень про природу складу. Такий підхід сприяє достовірному вивченню фонетичних одиниць, забезпечуючи реалізацію принципу науковості.

Ми вже зазначали, що у шкільних підручниках для учнів 1-2 класів, в яких згідно з чинною шкільною програмою вивчається тема «Склад», не передбачено ознайомлення школярів з основними правилами складоподілу. Це призводить до того, що діти стихійно, несвідомо і тому часто неправильно виконують цю фонетичну дію. Для того, щоб ознайомити учнів ЕК з основними правилами поділу слів на склади, навчити їх правильно виділяти і фіксувати на письмі ці елементи мовленнєвого потоку, ми розповіли їм про те, що усі звуки мають неоднакову звучність. Так, найменшу звучність мають глухі, бо вони утворюються тільки за допомогою шуму, тобто без голосу. Тому ми їм присвоїмо найменший індекс звучності – 1. Дзвінкі звуки, при утворенні яких переважає шум над голосом, мають індекс 2. Під час утворення сонорних звуків голос переважає над шумом, тому їм відповідає індекс звучності 3. Найбільшу звучність мають, звичайно, голосні звуки, яким присвоюється індекс 4. Якщо записати слово у фонетичній транскрипції і позначити індекси звучності кожного звука, то можемо наочно переконатись, де у слові проходить межа між складами. Наприклад:

[п р о' - с т о]
 1 3 4 - 1 1 4

На цьому прикладі учні переконуються у тому, що перший склад завершується голосним звуком, що має найбільшу звучність з індексом 4, а другий склад починається з глухого звука, що має набагато менший індекс звучності – 1. Отже, межа між складами у цьому слові проходитиме у місці, де звучність досягла свого найбільшого значення і почала спадати через наявність меншої звучності глухого звука у другому складі.

Для того, щоб учні могли це легше зрозуміти, ми їм пояснили, що усі звуки залежно від індексу звучності мешкають на одному із чотирьох

поверхів: глухі – на I поверсі, дзвінки – на II, сонорні – на III, голосні – на IV. Глухому [с], що проживає на 1 поверсі, легше дістатися до першого, другого чи навіть третього, ніж до четвертого. Тому він і відходить до наступного складу. Отже, межа між складами проходить саме тут.

Наприклад:

?	?
[в е ^н - с н а']	[ч а' - с т о]
3 4 - 1 3 4	1 4 - 1 1 4

Для того, щоб діти легше орієнтувалися у класифікації приголосних звуків за співвідношенням у них голосу і шуму, ми створили для них таку таблицю.

Таблиця 2.2

Розподіл звуків за індексами їх звучності

Індекс звучності	Типи звуків	Перелік звуків відповідного типу
1	Глухі (шум)	[п, ф, т, т/, с, с/, ц, ц/, ш, ч, к, х]
2	Дзвінки (шум і голос)	[б, д, д', з, з', ж, дз̄, дз̄', дж̄, ґ, ґ]
3	Сонорні (голос і шум)	[в, р, р/, л, л/, л/: м, н, н/, н/:, й] Ми винили рій.
4	Голосні (голос)	[а, о, у, е, и, і]

Для закріплення вивченого теоретичного матеріалу пропонуємо дітям виконати вправи на визначення індексів звучності в таких словах:

I. Акцент, крапля, актриса, бастион, розшиття, пенсія.

II. Берізка, юшка, вітрець, поїдьмо, авіатехнік, обступити.

III. Чернівці, яблуко, просьба, дубки, абстрактний, віднести.

IV. Поясни, Франція, розкопка, яблуня, усмішка, фізичний.

Наступним і дуже важливим етапом формувального експерименту було ознайомлення учнів ЕК з основними правилами українського складоподілу.

Ми пропонували дітям поступово ознайомитися і усвідомити принципи поділу слів на склади за такими правилами:

1. Один приголосний, що стоїть між голосними, належить до наступного складу: [мо'-ва], [ч у^е - та'-ту], [п е^у - р е^у - ва'л], [п е^у - р у^е - не' - с е^у - но]. З поділом таких слів на склади у дітей не виникало проблем. При цьому ми звертали увагу на те, що під час фіксації складів на письмі вони повинні їх записувати у фонетичній транскрипції.
2. Два шумні приголосні звуки (дзвінкий + дзвінкий, глухий + глухий) належать до наступного складу: [мі' - сто], [п е^у - шча' - с'т'а], [йі' - зді^е - ту], [д'і - жда' - т у^е - с'а], [п'ри^е - йі - зді' - ту]. Це правило теж було легким для сприймання і запам'ятовування: два дзвінкі або два глухі в середині слова належать до наступного складу, оскільки мають індекс звучності набагато нижчий (1 або 2) від індексу голосного (4), що свідчить про межу між наростанням і спадом звучності.
3. Два шумні приголосні звуки, з яких перших дзвінкий, а другий – глухий, належать до різних складів: [зр'а'д - ка], [зр е^уб - ту'], [по - йі'зд - ка], [р'і'д - ко], [ка'з - ка], [зр е^уб - ту']. Отже, дзвінкий приголосний перед глухим в середині слова відходить до попереднього складу: [зру'д - ка].
4. Сполучення дзвінких і глухих із сонорними теж належать до наступного складу, навіть якщо приголосних три: [ві' - стр'а], [за' - здро - шчі], [че' - сній], [се^у - стра'], [ве^у - сна'], [ві - з'ми'].
5. При збігу 2 сонорних складоподіл проходить між ними: [ві'л' - но], [мін - ли' - виї], [но'р - ма].
6. Сонорні [в, р, л, м, н, н, й], що йдуть після голосного, належать до попереднього складу, а приголосний після сонорного – до наступного: [лай - ка], [прав - да], [мо'р - ква], [су'м - ка], [стов - ну'], [кон - то' - ра].

Задля вироблення міцних практичних мовленнєвих умінь виконувати поділ слів на склади відповідно до вимог сучасної лінгвістики ми розробили свою систему вправ і спеціальних завдань для учнів 2 класу, оскільки в усіх дидактичних завданнях, поданих у чинних шкільних підручниках, фіксація результатів складоподілу передавалась засобами орфографічного запису, що не відповідає вимогам мовознавчої науки (див. також додаток Б).

1. Подані слова запиши фонетичною транскрипцією і поділи на склади. Під другим або наступним складом напиши номер правила складоподілу.

Наприклад: мастило - [ма – сти' – ло].

2 1

Абзац, вимерзання, двозначний, Лук'ян, мавпячий, могти, альбом, розчесати, підсумок, пластівці, хорвати, Австрія, амфібія, хрускіт, підтяжка, платтячко, каструля, поїзди, джемпер, вокзал, абрикос, стерегти, дружба.

2. Запиши слова фонетичною транскрипцією, поділи їх на склади. Аргументуй кожну свою дію.

Ганна, альманах, піджидати, щастячко, пред'явник, розщеплення, косьба, пляшка, від'єднати, амнезія, узбережжя, підстанція, агентський, якби, дієслово, завдання, раджу, агентство, армія, підспівування, аморальний, агресія, боротьба, маятник, багаття, вертлявий, Євгенія, мільйон, здоров'я, модельєр, усміхнешся, дощечка.

3. Запиши слова фонетичною транскрипцією, поділи їх на склади, використавши індекси гучності (4 – голосний звук, 3 – сонорний, 2 – шумний дзвінкий, 1 – шумний глухий).

Зразок: ластівка - [ла' – ст/ів – ка]

34 - 11 43 - 14

Духмяний, плитчастий, жертва, пластичний, ніздрі, легкий, звістка, кожний, жасмин, кішка, роз'яснення, кобзар, абсурд, розтопити, алмаз, під'їзд, дзенькіт, абстрактний, абхазький, більший.

4. Прочитай уважно кожне слово, скажи, за яким правилом здійснено складоподіл і чи правильно зафіксовано на письмі поділ слів на склади, враховуючи те, що склад – це фонетична одиниця.

1. Гір-ка, лю-блю, во-ско-вий, зем-ля-чка, слу-жба, май-но.
2. Му-дрий, ті-сто, о-бжа-ри-ти, вій-сько-вий, рід-ко, кін-ський.
3. Во-гкий, сіль-ський, Ві-тчи-зна, а-нар-хі-я, жов-тий, віль-ний.
4. Ві-дда-ний, пор-трет, о-стрів, редь-ка, спів-чу-ття, від-бу-ва-ється.
5. З поданих нижче складів утвори слова і запиши їх. Назви номер правила, за яким здійснено складоподіл.

[бук-], [м'і'-], [ж'і'н-], [хло'-], [ч'і'-], [ма'в-], [пра'в-], [-пчик], [-ва'р], [-ка], [-да], [-тко], [-сто], [-па].

6. Відгадай, який склад пропущено у поданих нижче словах. Поясни, за яким правилом здійснено складоподіл.

[бол-...-рин], [сан-...-метр], [ки-...-с/кий], [ор-...-мент], [у-...-шка], [май-...-тн/е], [мо-...-д/іс/т/], [вар-...-вий].

7. Відгадай кінцевий склад у словах лівої колонки і початковий склад у словах правої колонки. Запиши кожне утворене слово в транскрипції, поділи його на склади і поясни, за яким правилом здійснено складоподіл.

Зразок: ... + [-да]: [кре'й-да] – сонорний [й] відходить до першого складу (правило №6).

[ка'з-] + + [-да]
[ком-] + + [-бро]
[ре'д/-]+ + [-ка]
[жо'в-]+ + [-ба'йн]

Слова для перевірки: казка, сонце, редька, жовтий, правда, добро, дужка, комбайн.

8. Поділи подані слова на склади, запиши їх у транскрипції. Назви правило складоподілу. Відними один склад, заміни або додай інший, щоб утворилось нове слово.

Зразок: книжка [кни'ж-ка] (дзвінкий перед глухим належить до попереднього складу); [ру'ч-ка], [кни'-же-чка].

Казка, сумний, марка, ранок, гірник, кістка, палко, дубки.

Під час вивчення будови слова у 3 класі, коли діти будуть вивчати будову слова, слід звернути їх увагу на те, що поділ слова на склади не завжди пов'язаний із членуванням його на морфеми. Не завжди, як ми вже зазначали, збігається він і з поділом слів на частини для переносу з рядка в рядок. Але під впливом морфологічних чинників можливі відхилення від фонетичних принципів і поява варіантів фонетичного складоподілу. Наприклад: [ро – зда' – ти] і [роз – да' – ти], [в'і – джи^е – ма' – ти] і [в'ід – ж и^е – ма' – ти].

Однак у більшості випадків під час переносу слів з рядка в рядок часто відступають від правил складоподілу на користь морфемної структури слів.

Наприклад:

Поділ на склади	Поділ на морфеми	Перенос слів
[най-ме'-н':а]	на-йм- енн-я	на-йме-ння
[с'о-го'- д'н'і]	сього-дн-і	сього-дні
[н'і-д'і-бра'-ти]	ніді-бр-а-ти	ні-ді-бра-ти
[н'і-во'-стро-ва]	нів-остров-а	нів-ост-рова
[о-не'-н'ок]	о-пень-ок	опе-ньок

Помилковим, на наш погляд, є твердження деяких методистів і вчителів про те, що подовжені приголосні при складоподілі можуть розриватися. Наприклад: *жит-тя, зіл-ля, маз-зю* (приклад узяті із шкільного підручника, авторську орфографію збережено). Причиною такої помилки є те, що складоподіл тут здійснено не за тим, як ці слова вимовляються в усному мовленні і діляться на склади з фіксацією у фонетичній транскрипції: [жи^е-тв':а'] [зі'-л':а], [ма'-з:у]. Це ще зайвий раз аргументує наше твердження про те, що в такому випадку змішуються поняття поділу слова на частини для перенесення з рядка в рядок і поділом слова на склади. Тому взяті вище для прикладу слова *жит-тя, зіл-ля, маз-*

зю в орфографічному записі фактично поділено не на склади, а на частини для переносу з рядка в рядок. Отже, учні повинні чітко зрозуміти, що поділ слова на склади ми здійснюємо в усному мовленні і фіксуємо його на письмі тільки у фонетичній транскрипції. Можемо для нагадування запропонувати дітям скористатися такою табличкою:

Розрізняй *поділ слова на склади* і *поділ слова на частини для переносу!*

а) *зна-йо-ми-ти, бо-родь-ба і бо-ро-дьба, ве-сна і вес-на* – це **поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок**;

б) [*зна-йо'- м и^е -ти*], [*бо-род/-ба'*], [*ве^а-сна'*] – це **поділ слів на склади**.

Тепер зупинимося коротко на питанні про поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. Як свідчить аналіз чинних шкільних підручників, у них досить повно висвітлені правила переносу слів з рядка в рядок. У підручниках для 2 класу та навчально-методичних посібниках практикуються такі правила щодо поділу слів для переносу з рядка в рядок:

ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ	
1. Слова переносять за складами.	<i>мо-ло-ко</i>
2. Злиття приголосного з голосним не розривають.	<i>пря-мо</i>
3. Слова з одного складу (з одним голосним) не переносять.	<i>ніч</i>
4. Слова зі збігом приголосних переносять по-різному.	<i>зе-мля зем-ля</i>
5. Букви <i>й, ь</i> не відривають від попередньої букви.	<i>бай-ка ляль-ка</i>
6. Буквосполучення <i>дж, дз</i> не розривають, тому що вони позначають один звук.	<i>во-джу гу-дзик</i>
7. Склад з однієї букви не залишається на рядку, і його не переносять в інший.	<i>алея ака-ція</i>
8. Буквосполучення <i>йо</i> і <i>ьо</i> не розривають.	<i>сльо-зи ра-йон</i>

Рис. 2.1. Приклади правил переносу слів з рядка в рядок у 2 класі

Під час проведення формувального експерименту в ЕК ми намагались, щоб діти запам'ятали, що слова з рядка в рядок здебільшого ми переносимо так, як у вимові вони діляться на склади. Наприклад: [до-ро'-га], [сте'ж-ка], [ча'й-ка], [г'і'л-ка], [по-л/о-ви'й] – відповідно *до-ро-га, стеж-ка, чай-ка, гіл-ка, по-льо-вий*. Причому переносити можна тільки ті слова, що мають два чи більше складів.

Але до цього основного правила є кілька застережень:

1. Одна буква не залишається в рядку і не переноситься в інший рядок: сі-м'я (а не «сім-я»), яг-ня (а не «я-гня»); іж-джу (а не «ї-жджу»). Тому не можемо ділити на частини для переносу такі слова, як *алея, олія, ідея, шия, яма, мрія* і т.п., хоч вони і багатоскладові.
2. При переносі з рядка в рядок не можна розривати буквосполучення *дж, дз*, якщо вони позначають один звук: *са-джа-ти* (а не «сад-жа-ти»), *та-джик* (а не «тад-жик»), *гу-дзик* (а не «гуд-зик»). Якщо *дж* і *дз* належать до різних частин слова і позначають два окремі звуки (д належить до префікса, а *ж* чи *з* – до кореня), то їх можна розривати: *від-знака* (а не «відз-нака»), *від-жену* (а не «ві-джену»).
3. Під час переносу складних слів не можна залишити в попередньому рядку букву другої основи, якщо вони не становлять складу: *біло-сніжний* (а не «білос-ніжний»), *проф-спілка* (а не «профс-пілка»).
4. Не можна відривати букви, що являють собою скорочення, від слів, з якими вони вживаються: *Т.Г. Шевченко* (а не «Т.Г./ Шевченко»), *м. Ки-їв* (а не «м. / Київ»), *2023 р.* (а не «2023 / р.»), *100 км* (а не «100 / км»). Також не можна розривати скорочення типу: *НАТО, АН-24, вид-во*.
5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире). Таким чином, рядок не можемо починати з розділових знаків – крапки, коми, двокрапки, крапки з комою, знака оклику, знака питання, дефіса чи знака переносу. Отже, найголовніше правило переносу слів полягає в тому, що слова з одного рядка на інший переносяться **переважно** по складах. Проте і тут слід уточнити деякі особливості:

1. Ніколи неможна розривати сполучення **йо** та **ьо**. Наприклад: *га-йок*, а не *пай-ок*; *по-льо-ти*, а не *поль-о-ти*.

2. При збігові однакових звуків на межі кореня і суфікса, що позначається на письмі подвоєнням літер, одна з них залишається в попередньому рядку, інша переноситься в наступний: *зай-мен-ник*, *що-ден-ний*. Подовжені приголосні перед **я** мають два способи переносу: *знан-ня* і *зна-ння*. Тут обидва варіанти правильні.

3. У складних словах не розриваються при переносі однакові приголосні, з яких починається друга частина слова: *но-во-вве-ден-ня*.

4. Від букви, що позначає попередній голосний, ніколи не відривається буква **й**: *лій-ка*, *лі-ній-ка*, *ко-пій-ка*. Ця вимога відповідає правилу складоподілу про сонорні звуки.

5. Не відривається при переносі від кореня один приголосний: *прий-няти*, *відз-начити*.

Для кращого запам'ятовування правил переносу слів рекомендуємо дітям скористатися такими пам'ятками:

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ	
Переносимо слова по складах!	
МОЖНА	НЕ МОЖНА
зо – шит ра – дість	зош – ит радї – сть
Не залишасмо в попередньому рядку й не переносимо в наступний одну літеру!	
МОЖНА	НЕ МОЖНА
на – дія олї – вець	надї – я о – лївець
Не розривасмо сполучення літер ьо, йо!	
МОЖНА	НЕ МОЖНА
де – ньок га – йок	день – ок гай – ок
Не розривасмо сполучення літер дж, дз , які позначають один звук!	
МОЖНА	НЕ МОЖНА
гү – дзик хо – джу	гүд – зик ход – жу
Не відокремлюємо від попередньої літери ь (знак м'якшення), апостроф та букву й !	
МОЖНА	НЕ МОЖНА
бур' – ян ляль – ка чай – ка	бур – 'ян лял – ька ча – йка

1 Склад. Переніс слів із рядка в рядок

Я записувала слова, а одне з них не вмістилося на рядку!

Це слово просто треба було перенести.

Софія

Артем

Голосний звук утворює склад. У слові стільки складів, скільки голосних звуків. Слово на складі можна поділити так: *каліна, ка-ліна*.

3 поділом слова на складі пов'язані правила переносу.

- Слова переносяться з рядка в рядок по складах: *бу-ди-нок, кри-ни-ця*.
- Склад, позначений однією буквою, не залишається в рядку і не переноситься: *лі-нія, орех, ака-ція*.
- Під час збігу приголосних слова можна переносити по-різному: *корі-ка, корі-вка; мор-ква, мор-ква, морк-ва*.
- Слова з однаковими приголосними можна переносити двома способами: *об-ли-ччя, об-лич-чя*.
- Букви **й** та **ь** під час переносу не відривають від попередньої букви: *рай-ду-га, паль-то*.
- Буквосполучення **ьо, йо, дж, дз** при переносі розривати не можна: *ко-льо-ри, га-йок, по-са-джу, гу-дзик*.
- Апостроф під час переносу не відокремлюється від попередньої букви: *пір'-іна, зів'-яли*.

Поділи слова на складі за зразком. Зафарбуй стрічки зі словами, які не можна переносити. Решту запиши, поділивши для переносу.

Ранок день вечір ніч година

тиждень місяць весна осінь

Рис.2.2. Правила переносу слів

Через те, що вчителі початкових класів іноді бездумно послуговуються правилом про те, що слова переносяться з рядка в рядок по складах, трапляються досить часто прикрі помилки. Наприклад;

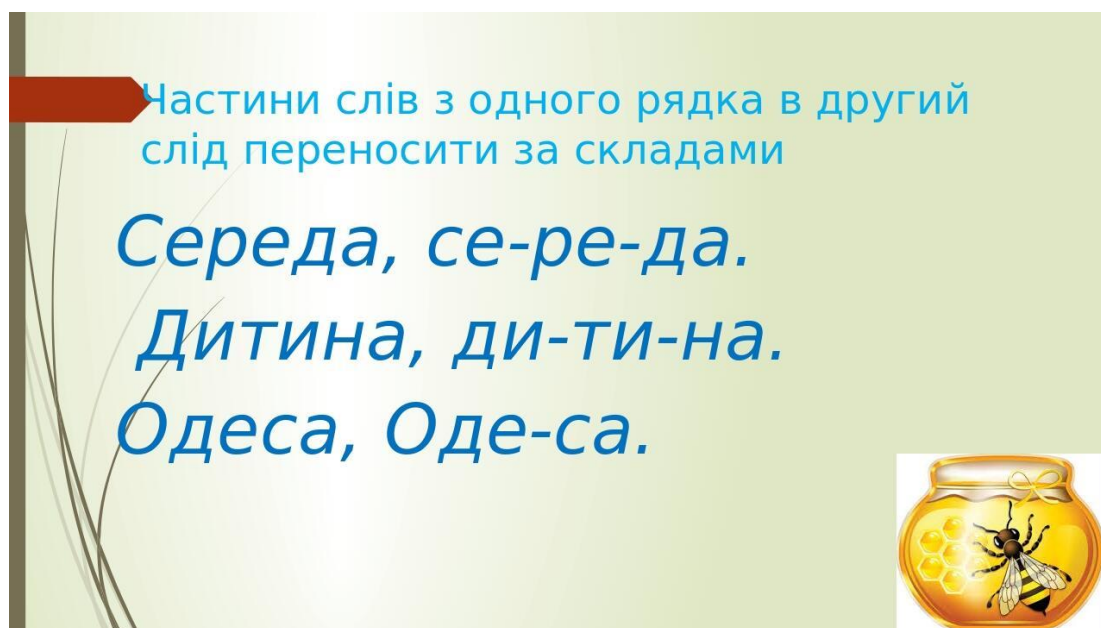

Рис.2.3. Приклад ілюстрації правила про перенос слів з рядка в рядок (узято із джерела <https://vseosvita.ua/library/pravila-perenosu-sliv-zakriplenna-2-klas-nus-492193.html>)

На рис.2.3 бачимо приклади поділу слів на частини з рядка в рядок. Однак тут є дві неточності: по-перше, немає ілюстрації поділу цих слів на склади, яка повинна фіксуватися у фонетичній транскрипції: [се^е-ре^е-да'], [ди^е-ти^и-на], [о-де^е-са], а по-друге, у слові «Одеса» теж три склади, але переноситься воно фактично не по складах.

Особливу увагу другокласників ми звернули на те, що у масовій шкільній практиці, особливо у початковій школі, побутує думка про те, що слова з рядка в рядок переносяться виключно по складах. Але це стосується переважно слів з відкритими складами. Однак таких слів в сучасній мові не так багато. Тому, якщо між голосними стоять два і більше приголосних, то межа між складами проходить відповідно до правил складоподілу. Такі склади можуть не збігатися з поділом слова на частини для переносу з рядка в рядок. Наприклад: [се^е-стра'], [го-спо'-дар], [му-дре^е'ц'] – це поділ на склади; се-стра, сес-тра і сест-ра; го-спо-дар і гос-по-дар; му-дрець і муд-

рець – це поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. Таким чином, важливо, щоб діти усвідомили, що поділ слів на склади і на частини для переносу з рядка в рядок – це абсолютно різні дії (фонетична й орфографічна), і тому вони невзаємозамінні, до того ж вони можуть різнитися між собою за звуковим складом. Про це свідчать наведені вище приклади. Нагадаємо, що автори «Методики навчання української мови у початковій школі» справедливо попереджують: «Не слід змішувати правила поділу слів на склади для переносу з рядка в рядок з фонетичним складоподілом» [28, с.237]. Отже, і вчителям, і дітям слід пам'ятати, що складоподіл відноситься до фонетики, а поділ слів для переносу – до орфографії.

Для закріплення правил переносу слів з рядка в рядок ми рекомендували учням ЕК такі вправи:

1. Прочитай текст. Виділені слова поділи на частини для переносу з рядка в рядок. Свою відповідь аргументуй.

Кожної весни до нашої оселі прилітають лелеки. Навіть **уявити** собі **важко**, яку **відстань** вони долають під час **перельоту**!

2. Випиши виділені у тексті слова і поділи їх на частини для переносу з рядка в рядок різними способами Яке слово не можна перенести з рядка в рядок? Чому?

У **вінку** **зеленолистім**,

У **червоному** **намисті**

Видивляється у воду

На **свою** чудову вроду. (Калина).

3. Виділені слова зі збігом приголосних спочатку запиши в транскрипції і поділи їх на склади, а потім – на частини для переносу з рядка в рядок. Простеж, чи завжди збігається складоподіл з поділом на частини для переносу слів?

Зразок: ков-дра, ко-вдра, ковд-ра. У слові два склади [ко'в-дра]: сонорний [в] належить до попереднього складу, а дзвінкий із сонорним

відходять до наступного складу. Це слово можна перенести з рядка в рядок трьома варіантами. У першому випадку складоподіл збігається із поділом слова на частини для переносу, а і інших двох – ні.

Всякі є слова: **короткі,**
Мудрі, щирі і **солодкі,**
Підлабузницькі, гучні,
Жартівливі і сумні.

4. Пригадай правило поділу слів для переносу із сполученням букв **йо та ьо**. Поділи слова на частини для переносу з рядка в рядок.

Знайомий, затьохкав, бадьорий, район, працюватий, польовий, подзьобати, синьоокий.

5. Визнач, у яких слова буквосполучення **дж, дз** при вимові позначають один злитий звук, а в яких – два окремі звуки. Як це враховується при поділі слів на склади і на частини для переносу з рядка в рядок?

Відзимувати, кукурудза, саджанець, підживити, віддзеркалення, підземний, відзвітувати, подзенькувати, віддзвеніти, надзирати.

Спеціально дібрані вправи і завдання передбачали формування чіткого уявлення в учнів ЕК, з одного боку, про фонетичну природу складу як одиницю усного мовлення та основні правила українського складоподілу, а з другого боку, про поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок як орфографічну дію, що виконується під час реалізації писемного мовлення. Результативність формувального експерименту можемо виявити під час проведення контрольного зрізу.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Ефективність запропонованої нами експериментальної методики перевірялась за допомогою третього етапу педагогічного експерименту – контрольного зрізу. Його метою було виявити рівень засвоєння учнями ЕК теоретичних фонетико-орфографічних знань та сформованості у них

мовленнєвих умінь ділити слова на склади і на частини для переносу з рядка в рядок порівняно з рівнем засвоєння аналогічних знань та вмінь в учнів КК, які навчались за традиційною методикою. Для цього учням ЕК та КК ми запропонували виконати аналогічну до констатувального експерименту низку завдань, які мали на меті встановити набутий за час проведення дослідного навчання рівень сформованості їх досліджуваних умінь наприкінці експерименту. Параметри, за якими визначався рівень їх теоретичних мовних знань і практичних мовленнєвих умінь, були такими самими, як і під час проведення констатувального зрізу.

Аналіз відповідей на питання анкети учнів ЕК показав, що вони чітко розуміють сутність складу як фонетичної одиниці, яка реалізується в усному мовленні і являє собою частину звукового потоку, обов'язковим елементом якої є голосний звук, і що поділ слова на склади відбувається в усному мовленні і може фіксуватися на письмі за допомогою фонетичної транскрипції. Учні КК трактували визначення складу відповідно до того тлумачення, яке подається у чинному шкільному підручнику (це частина слова, що вимовляється одним поштовхом повітря). До того ж вони вказали, що поділ слів на склади відбувається і фіксується в писемному мовленні, тобто засобами орфографії, що не зовсім відповідає дійсності. На питання, як визначити кількість складів у слові, правильно відповіли майже всі учні обох класів, однак у запропонованих багатоскладових словах 35% учнів КК припускалися помилок: наприклад, у слові «багатоповерховий» деякі з них вказали на 5 чи 6 складів, а у слові «відбувається» - на 4 або 6 складів.

60% учнів ЕК вказали, за якими правилами здійснюється складоподіл у словах «квітка» (обидва глухих відходять до наступного складу), «вірний» (два сонорні належать до різних складів) і «змійка» (сонорний належить до попереднього складу, а глухий – до наступного). 30% дітей припустилися 1-2 помилок і лише 10% не змогли дати правильної відповіді. Однак і ця частка школярів намагалася пояснити межу складоподілу за допомогою знань про звучність різних груп звуків, однак ці знання були у них ще не

зовсім сформованими. Тому надалі з такими учнями слід продовжити розпочату роботу. Учні ж КК здійснювали поділ указаних слів безсистемно, хаотично, вони не знали жодного правила складоподілу і тому часто припускалися помилок. Аналогічна ситуація спостерігалась і під час виконання завдання №7, тільки учні ЕК зафіксували поділ слів на склади за допомогою фонетичної транскрипції, а учні КК виконали завдання з помилками і записали його результат в орфографічному записі слів.

Позитивним моментом було і те, що практично всі учні ЕК вказали на те, що поділ слова на склади і поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок – це різні дії, бо слово ми ділимо на склади в усному мовленні, а переносимо з рядка в рядок у писемному мовленні. Діти КК у своїх відповідях обрали відповідь, що це одна і та ж сама дія, аргументуючи тим, що слова з рядка в рядок ми переносимо по складах. Більшість учнів ЕК зуміли на прикладах довести, що поділ слова на склади і поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок іноді можуть збігатися, а іноді – ні: *[пра'в-да]* і *прав-да, пра-вда*. Діти КК одностайно вказали на те, що поділ слова на частини для переносу відбувається по складах, і тому ця орфографічна дія і складоподіл – це одне і те ж саме, тому відмінностей між ними вони не вбачають. Свої переконання вони проілюстрували прикладами поділу слів для переносу, коли і складоподіл, і частини слів для переносу збігаються між собою. Правда, розпізнати ці дві дії було важко, оскільки поділ слів на склади і на частини для переносу мали однаковий запис: *прав-да, пра-вда*. Тож не випадково учні цього класу не запропонували тільки один варіант поділу слів для переносу у словах *шкільний, мовний, рослина, правда, приклад, сестра, літній*: *шкіль-ний, рос-ли-на...* Учні ЕК краще оволоділи правилами переносу слів з рядка в рядок і продемонстрували всі можливі варіанти поділу слів на частини для переносу: *шкіль-ний і шкі-льний, рос-ли-на і ро-сли-на...*

На питання, чи виникають у тебе труднощі із поділом слів на склади і поділом слів на частини для переносу з рядка в рядок, учні КК вказали, що

іноді виникають труднощі з переносом слів, тоді вони звертаються до вчителя чи до старших по допомогу. Учні ЕК зазначили, що більше труднощів у них виникає при складоподілі та фіксації його результатів на письмі. Це пов'язано, на їх думку, з тим, що у них ще не виробилися міцні навички визначати індекс звучності сонорних, дзвінких і глухих звуків, і потрібний ще час, щоб чітко усвідомити усі виучувані правила складоподілу і правила фіксації в транскрипції фонетичних одиниць. Це наштовхнуло нас на думку про те, щоб і надалі на уроках української мови час від часу повертатись до виконання дітьми завдань, які вимагатимуть від них пригадати відповідні правила українського складоподілу.

Результати порівняльного аналізу зрізових робіт учнів ЕК і КК після педагогічного експерименту подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати контрольного зрізу сформованості досліджуваних знань та вмінь в учнів ЕК і КК (к-сть учнів / %)

№ з/п	Зміст мовних знань та вмінь	Рівні							
		Початковий		Середній		Достатній		Високий	
		ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)	ЕК(26)	КК(28)
1.	Фонетичні мовні знання	2	9	10	12	8	6	6	1
		8	32	38	43	31	21	23	4
2.	Мовленнєві вміння складоподілу	3	11	11	12	7	5	5	0
		12	39	42	43	27	18	18	0
3	Уміння ділити слово на частини для переносу	1	6	8	13	10	7	7	2
		4	21,5	31	46,5	38	25	15	7
4.	Середні показники (у %)	8	30,8	37	44,2	32	21,3	23	3,7

Дані таблиці 2.3 свідчать про переважання показників середнього, достатнього і високого рівнів в учнів ЕК (середні показники становлять відповідно 37%, 32% і 23%). У КК переважають показники початкового (30,8%), середнього (44,2%) та достатнього (21,3%). Показовим для нас є порівняння показників початкового і високого рівнів в учнів обох класів. Так, якщо рівень засвоєння дітьми фонетичних мовних знань, умінь

поділяти слова на склади та на частини для переносу з рядка в рядок в учнів ЕК становить відповідно 8%,12% і 4%, то у КК цей показник набагато вищий – 32%,39% і 21,5%. А це означає, що висока частка учнів КК з низькими теоретичними знаннями з фонетики не буде мати змоги сформулювати свої чіткі практичні фонетико-орфографічні вміння. У цьому можемо переконатись, коли порівняємо показники початкового рівня в учнів обох класів за сформованістю практичних умінь поділяти слова на склади і на частини для переносу. Отримані під час контрольного зрізу показники високого рівня теж переконують нас у цьому: рівень засвоєння дітьми теоретичних мовних знань, умінь поділяти слова на склади та на частини для переносу з рядка в рядок в ЕК становить відповідно 23%,18% і 15%, а в КК – відповідно 4%, 0% і 7%. Нарешті, середні показники початкового і високого рівнів в ЕК і КК теж переконують нас в ефективності дослідного навчання порівняно з традиційною шкільною методикою: частка учнів ЕК з початковим рівнем становить лише 8%, у КК – 30,8%, кількість учнів ЕК, що продемонстрували високий рівень, становить 23%, а в КК цей показник значно нижчий – 3,7%.

Розходження ефективності дослідного навчання в ЕК і традиційного навчання у КК у середніх кількісних показниках показано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Порівняльний аналіз середніх показників результатів констатувального та контрольного зрізів у 2 класі (у %)

№ п/п	Середні показники мовних знань та практичних умінь учнів 2 класу	Рівні							
		Початковий		Середній		Достатній		Високий	
		ЕК (26)	КК (28)	ЕК (26)	КК (28)	ЕК (26)	КК (28)	ЕК (26)	КК (28)
1.	Констатувальний зріз	53,5	46,4	34,8	39,3	11,7	14,3	0	0
2.	Контрольний зріз	8	30,8	37	44,2	32	21,3	23	3,7
3.	Різниця середніх показників	-45,5	-15,6	-2,2	+4,9	+20,3	+7	+23	+3,7

Отримані експериментальні дані, які подано в таблиці 2.4, демонструють позитивну динаміку зростання рівня сформованості фонетико-орфографічних знань та вмінь в учнів ЕК. Різниця результатів констатувального і контрольного зрізів за середніми показниками свідчить про більш суттєві якісні зміни в параметрах досліджуваних знань та вмінь учнів ЕК. Так, за початковим рівнем частка учнів ЕК зменшилась майже наполовину (45,5%), тоді як в КК вона становить лише 15,6%; на 2,2% в ЕК зменшився показник середнього рівня, а в КК він збільшився на 4,9%; суттєвий приріст показників достатнього і високого рівнів спостерігаємо в ЕК – відповідно 20,3% та 23%, у КК він набагато нижчий – 7% тв. 3,7%. Таким чином, отримані в ході дослідження експериментальні дані переконують нас у правомірності висунутої гіпотези і підтверджують ефективність розробленої методики засвоєння фонетико-орфографічних знань та вмінь учнями 2 класу під час вивчення теми «Склад і складоподіл» відповідно до вимог сучасної лінгвістики та чинної шкільної програми.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу чинних шкільних підручників та навчально-методичного забезпечення початкового курсу української мови, вивчення досвіду роботи вчителів початкової школи ми дійшли висновку про те, що як серед методистів, так і у шкільній практиці навчання мови спостерігається нечітке розуміння природи складу як однієї з фонетичних одиниць мови. Такий стан справ призвів до того, що вчителі, а відтак і молодші школярі під складом (фонетичним поняттям) і частиною слова для переносу з рядка в рядок (орфографічним поняттям) розуміють одну і ту ж мовну одиницю. Тому і трапляються помилки не тільки під час поділу слова на склади, а й під час фіксації на письмі окремих складів, а також випадки неправильного перенесення слів з рядка в рядок, орієнтуючись на правила складоподілу.

Під час проведення констатувального зрізу ми дійшли висновку про те, що в учнів 2 класу вкрай низький рівень засвоєння фонетико-орфографічних знань та відповідних практичних мовленнєвих умінь. Встановлено, що у другокласників суттєво переважає початковий (53,5% і 46,4%) та середній рівні (34,8% та 39,3%). Достатній рівень продемонстрували лише 11,7% та 14,3% школярів, а показники високого рівня не виявлено в жодному класі. Встановлено, що у дітей відсутні усвідомлені практичні вміння і навички здійснювати правильно поділ слів на склади і поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок.

Усе це переконало нас у необхідності уточнення і більш глибокого вивчення фонетичної природи складу відповідно до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю, а також зумовило потребу розробки системи форм і прийомів роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок учнів 2 класу здійснювати поділ слова на склади як фонетичну дію і ділити слово на частини для переносу з рядка в рядок як орфографічну дію.

Рекомендовані у дослідженні вправи і завдання щодо набуття учнями навичок поділу слів на склади відповідно до вимог часу та формування чіткого уявлення учнів про поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок дозволили їм більш ґрунтовно і змістовніше усвідомити ці дві взаємопов'язані дії, що являють собою різні мовні явища і належать до різних мовних рівнів.

Під час проведення контрольного зрізу встановлено, що учні ЕК стали чітко розуміти сутність складу як фонетичної одиниці, яка реалізується в усному мовленні і являє собою частину звукового потоку, обов'язковим елементом якої є голосний звук, і що поділ слова на склади відбувається в усному мовленні і може фіксуватися на письмі за допомогою фонетичної транскрипції. Вони в основному опанували правила українського складоподілу і переносу слів з рядка в рядок, розрізняючи ці дві різні за своєю природою дії. Учні КК не усвідомили суті складу як

фонетичної одиниці, не вміли правильно виконувати поділ слів на склади, змішували поняття «складоподіл» і «поділ слів на частини для переносу». Отримані експериментальні дані контрольного зрізу продемонстрували позитивну динаміку зростання рівня сформованості фонетико-орфографічних знань та вмінь в учнів ЕК. Вони підтверджують ефективність розробленої нами методики засвоєння фонетико-орфографічних знань та вмінь учнями 2 класу під час вивчення теми «Склад і складоподіл».

Результати проведеного дослідження дали підставу для формулювання таких методичних рекомендацій:

1) у наступних виданнях шкільних підручників з української мови для початкової школи необхідно вносити зміни, враховуючи існуючі відмінності між складоподілом як фонетичним явищем і поділом слів на частини для перенесення з рядка в рядок як орфографічною дією. І вчителі, й учні повинні чітко розмежовувати фонетичні й орфографічні дії, пов'язані із складоподілом та поділом слів для переносу з рядка в рядок;

2) під час засвоєння молодшими школярами правил переносу слів уникати категоричного твердження про те, що слова переносяться з рядка в рядок по складах, оскільки існує велика кількість слів із збігом приголосних між голосними, коли можливі кілька варіантів їх поділу на частини для переносу з рядка в рядок. Тому рекомендуємо основне правило поділу слів для переносу подавати в такій редакції: «Правила переносу слів з рядка в рядок пов'язані із складоподілом. Однак при збігові кількох приголосних може бути декілька варіантів переносу слова, один з них буде збігатися із поділом на склади, а інші не будуть збігатися із складоподілом».

ВИСНОВКИ

Результати експериментального дослідження узагальнено, і за ними зроблено такі загальні висновки:

1. Аналіз науково-методичної літератури за темою нашого дослідження дозволяє дійти висновку про те, що мовний розвиток дитини, її результативне навчання в школі перебувають у прямій залежності від правильної організації й самого змісту роботи над засвоєнням елементів знань із фонетики, графіки та орфографії. Взаємопов'язане навчання фонетики, графіки та орфографії вимагає застосування методичних прийомів, в основі яких лежать активні спостереження, дії та розумові операції з одиницями усного мовлення – звуками, складами тощо. Вивчення фонетико-орфографічного матеріалу на уроках української мови в початкових класах забезпечує повне усвідомлення особливостей звуко-графічної системи української мови, оптимальний спосіб керівництва процесом оволодіння орфоепічними та орфографічними навичками.

2. Лінгвістичною основою навчання дітей у 1-2 класах є фонетична та графічна системи української мови у їх взаємозв'язку, практичне засвоєння яких розпочинається у першому класі і здійснюється впродовж усього початкового курсу вивчення мови. Робота над вивченням і засвоєнням фонетичних одиниць у початковій школі є основою формування фонетичної й орфографічної компетентності молодших школярів.

3. Аналіз шкільної програми свідчить про те, що її автори, по-перше, не мають досить чіткого уявлення про склад як фонетичну одиницю усного мовлення, яка на письмі передається за допомогою транскрипції як результат вимови звуків слова відповідно до орфоепічних вимог, а по-друге, вони не звертають уваги на те, що склад і частина слова для переносу з рядка в рядок – це одиниці різних мовних рівнів (фонетичного й орфографічного). І ці одиниці, хоч і близькі за звуковим складом, виділяються у слові за

спеціальними, окремими для кожної з них, специфічними правилами. Однак на ці обставини у шкільній практиці навчання мови не звертається увага.

4. Аналіз чинних шкільних підручників та дидактичного забезпечення процесу навчання української мови у 1-2 класах показав, що, з одного боку, в них подається не зовсім коректне визначення складу, яке не відображає лінгвістичної суті цієї фонетичної одиниці мовлення, а з іншого, рекомендовані у підручниках зразки поділу слів на склади подаються не у фонетичному записі, а в орфографічному і тому не завжди відповідають правилам складоподілу. Нарешті, звертає на себе увагу надто мала у чинних підручниках кількість вправ на поділ слів на склади.

5. Вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів свідчить про те, що класоводи чітко розуміють необхідність ґрунтовного засвоєння учнями основ фонетики й орфографії з дотриманням принципу науковості. Однак у більшості випадків вони орієнтуються на дидактичний матеріал шкільних підручників та методичних рекомендацій, в яких містяться суттєві неточності щодо тлумачення понять про склад, складоподіл і поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. У зв'язку з цим виникла необхідність уточнення і подальшого вивчення фонетичної природи складу відповідно до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю відповідно до вимог чинної шкільної програми.

6. Результати констатувального зрізу показали, що учні 2 класу мають низький рівень засвоєння фонетико-орфографічних знань та відповідних практичних мовленнєвих умінь: у них відсутні усвідомлені практичні вміння і навички здійснювати правильно поділ слів на склади і фіксувати на письмі його результати за допомогою фонетичного запису, а також здійснювати відповідно до чинних орфографічних правил поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок. Усі названі вище фактори визначили основні аспекти формувального експерименту.

7. В основу дослідного навчання покладено ідею про необхідність уточнення і подальшого вивчення фонетичної природи складу відповідно

до сучасного лінгвістичного уявлення про цю фонетичну одиницю, а також про нагальну потребу розробки системи форм і прийомів роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок учнів початкових класів ділити слова на склади і на частини для переносу слів з рядка в рядок. Відповідно до цих міркувань було окреслено коло теоретичних питань з фонетики та орфографії, якими повинні були оволодіти учні ЕК, а також розробити систему вправ і завдань, за допомогою яких ми змогли би сформувати у школярів правильне розуміння процесів складоподілу і поділу слів для переносу їх з рядка в рядок і на основі цього виробити відповідні практичні мовленнєві вміння.

8. Ефективність дослідного навчання підтверджено експериментально. Рекомендовані нами вправи і завдання щодо набуття учнями навичок поділу слів на склади відповідно до вимог часу та формування чіткого уявлення учнів про поділ слів на частини для переносу з рядка в рядок дозволили їм ґрунтовніше і змістовніше усвідомити ці дві взаємопов'язані дії, що являють собою різні мовні явища і належать до різних мовних рівнів. Учні опанували правила українського складоподілу і переносу слів з рядка в рядок, розрізняючи ці дві різні за своєю природою дії. Таким чином, отримані в ході експериментального дослідження дані продемонстрували позитивну динаміку зростання рівня сформованості фонетико-орфографічних знань та умінь в учнів ЕК. Вони підтверджують ефективність розробленої нами методики і свідчать про те, що гіпотезу дослідження доведено, а його мету досягнуто.

9. Перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо у поглибленому вивченні молодшими школярами елементів фонетики, яка є основою для більш чіткого усвідомлення учнями інших розділів мовознавства – орфоепії, орфографії, лексики, морфології, синтаксису, а також забезпечує становлення високої культури усного мовлення підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бих І. Мовно-мовленнєвий розвиток учнів початкових класів як необхідна умова успішного навчання. *Магістр*. 2005. Вип. 1. С. 95–98.
2. Большакова І.О., Пристінська М.С. Українська мова та читання: підручник для учнів 2 класу. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. Ч.І. 96 с.
3. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368с.
4. Варзацька Л.О., Трохименко Т.О. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу. Київ: Грамота, 2019. Ч.1. 118с.
5. Вашуленко М.С. Засвоєння елементів фонетики та орфоепії в 1 класі. *Початкова школа*. 1973. №9. С. 4-9.
6. Вашуленко М. Навчання української мови в 2 класі. *Початкова школа*. 2003. №1. С. 42-46.
7. Вашуленко М.С. Орфоепія і орфографія в 1-3 класах: метод. посіб. Київ: Рад. шк., 2002. 103 с.
8. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
9. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Ч.1.К.: Освіта, 2019. 144с.
10. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Склад_\(мовознавство\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Склад_(мовознавство)) (дата звернення: 29.10.2022).
11. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія.

- Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ: Вища школа, 1986. 200с.
12. Груба Т.Л. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки* / за ред. проф. Т. Степанової. № 1 (64), лютий 2019. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 65–71.
 13. Державний стандарт початкової освіти. URL: www.mon.gov.ua (дата звернення: 18.11.2022).
 14. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: завдання і вправи: навч. посіб. Київ: Академія, 2007. 264с.
 15. Захарійчук М. Українська мова та читання: підручник для учнів 2 класу. Київ: Грамота, 2019. Ч.І. 112с.
 16. Захарійчук М. Українська мова. 1 клас: після букварна частина. Київ: Грамота, 2012. 86с.
 17. Заяць Я.М., Оношків О.П. Уроки рідної мови. 2 клас. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 296 с.
 18. Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб.; за ред. С.О. Карамана. Київ: Літера ЛТД, 2011. 560с.
 19. Коваль Г. Звукобуквений аналіз на уроках української мови у початкових класах. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 80с.
 20. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: навч. посіб. для студ. педінститутів, гуманіт. університетів, педагогіч. коледжів. Тернопіль: Астон, 2008. 287с.
 21. Козак І. Оригінальні прийоми навчання дітей грамоти за звуковим методом (із досвіду педагогіки ХІХст.). *Початкова школа*. 2003. № 6. С. 47–49.

22. Коломійченко О.Ф., Нарієвська О.В. Формування навичок складового та складо-звукового аналізу слова. *Початкова школа*. 1993. №7. С. 12-16.
23. Король І. І. Нові підходи до вивчення теми «Склад і складоподіл» у початковій школі. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір: збірник матеріалів I Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції КЗ «НФПК» ДОР*. Нікополь, 2022. С.128-153.
24. Король І.І. Формування мовленнєвих умінь під час вивчення теми «Склад і складоподіл» у 2 класі. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки: збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (31.03.2023 р., м. Київ)*. С.316-319.
25. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості; за ред. Л.М. Проколієнко. Київ: Радянська школа, 1989. 516 с.
26. Ліневич П.П. Мовний розбір на уроках української мови в початкових класах. *Початкова школа*. 2015. № 8. С. 41–44.
27. Лобчук О.Г. Вивчення розділу «Звуки і букви в 2 класі». *Початкова школа*. 1980. №8. С. 14-18.
28. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-метод. посіб. для студ. ВНЗ; за наук. ред. М.С. Вашуленка. Київ: Літера ЛТД, 2010. 364с.
29. Митник О.Я. Як навчити дитину мистецтва мислення. Київ: Початкова школа, 2006. 104 с.
30. Мирошкіна В. Г. Навчання мовленню в період навчання грамоти. Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. праць; за ред. чл.-кор. АПН України Г. В. Троцько. Харків: ХДПУ, 2015. Вип. 6. С. 21–26.
31. Навчальні програми для початкової школи (1-4 класи). Київ: Видавничий дім «Освіта», 2016. С. 1-66.

32. Наумчук В.І., Наумчук М.М. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1. К.: Грамота, 2019. 108с.
33. Пономарьова К.І. Українська мова та читання: підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2 частинах). Ч.1. Київ. УОВЦ «Оріон». 2019. 144с.
34. Пономарьова К.І. Як зробити звуковий аналіз слів? *Початкове навчання та виховання*. 2012. № 4. С. 23–27.
35. Сапун Г.М. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу (у 2-х частинах). Сапун Г.М., Придаток О.Д.).1 ч. К.: Освіта, 2019. 114с.
36. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для студентів пед. фак. Київ: Грамота, 2012. 416 с.
37. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як ресурс інноваційного розвитку шкільної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 33. С. 161-167.
38. Савченко О. Я. Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 25–32.
39. Сердюк М.Г. Вивчення розділу «Звуки і букви». *Початкова школа*. 1976. №9. С. 24-28.
40. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник; А.К.Мойсеєнко, О.В. Бас-Кононенко та ін. Київ: Знання, 2010. 270с.
41. Сучасна українська літературна мова /за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2001. 430с.
42. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи / за ред. О. Я. Савченко: Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
43. Ткачук О.С. Формування фонетико-графічної компетентності молодших школярів. *Наукові записки Національного університету*

- «Острозька академія». Серія «Філологічна». Острог: Видавництво НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 177-180.
44. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Київ: Вища школа, 1981. 183с.
45. Тоцька Н.І. Фонетика української мови та її вивчення в початкових класах. Київ: Вища школа. 2014. 176 с.
46. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (дата звернення: 19.01.2023).
47. Українська мова та читання: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.І. Київ: Світоч, 2019.
48. Хома О., Ліба О. Формування компетентностей у молодших школярів в контексті сучасних освітніх реформ. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 291–302. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_24 (дата звернення: 14.01.2023).
49. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: модульний курс: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2007. 823с.
50. Ющук І.П. Українська мова: підручник. Київ: Либідь, 2008. 640с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета і практичні завдання

для проведення констатувального зрізу в учнів 2 класу

1. Що являє собою склад?
2. Поділ слова на склади здійснюється:
 - а) в усному мовленні;
 - б) у писемному мовленні;
 - в) в усному і писемному мовленні.
3. Як визначити кількість складів у слові?
4. Вимоги якого правила слід врахувати під час поділу на склади слова *паста*?
5. Вимоги якого правила слід врахувати під час поділу на склади слова *мудрий*?
6. За яким правилом здійснюється поділ слова *гірко* на склади?
7. Поділи на склади слова *пташка, читанка, весна, сойка, мудрець*.
8. Поділ слова на склади і поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок – це:
 - а) одна і та ж сама дія;
 - б) різні дії.
9. Доведи на прикладах, що поділ слова на склади і поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок – це одне й те ж саме.
10. Доведи на прикладах, що поділ слова на склади і поділ слова на частини для переносу з рядка в рядок – це не одне й те ж саме.
11. На яке правило слід орієнтуватися під час поділу слова на частини для переносу з рядка в рядок?
12. Познач варіанти переносу з рядка в рядок у кожному слові: шкільний, мовний, рослина, правда, приклад, сестра, літній.
13. Чи виникають у тебе труднощі із поділом слів на склади і поділом слів на частини для переносу з рядка в рядок? У чому вони полягають?

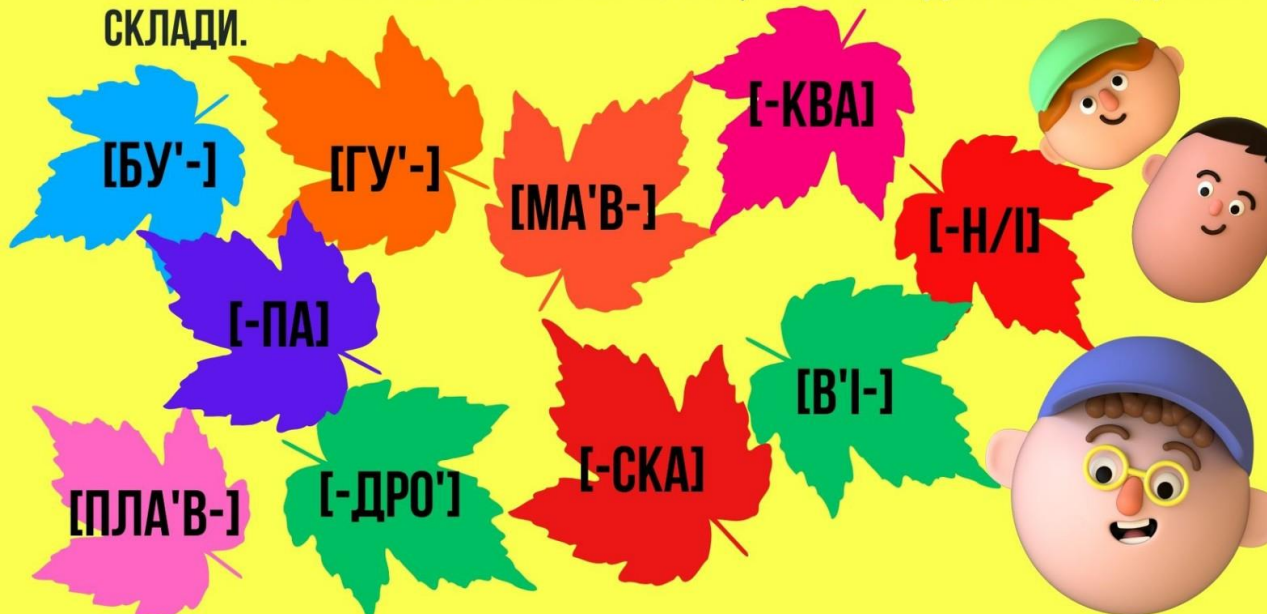
Додаток Б

Вправи для засвоєння умінь здійснювати складоподіл

ВПРАВА 1. ІЗ ПОДАНИХ НИЖЧЕ СКЛАДІВ УТВОРИ СЛОВА, ПОЯСНИ ПРАВИЛА СКЛАДОПОДІЛУ.

[ка'з-]	+ ...	[-гий]	[до-]	... +	[-да]
[со'н-]	+ ...	[-ка]	[дуж-]	... +	[-бро']
[ре'д/-]	+ ...	[-це]	[ком-]	... +	[-ка]
[жо'в-]	+ ...	[-ка]	[пра'в-]	... +	[-ба'їн]

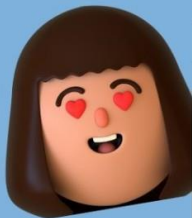
ВПРАВА 2. ПРОЧИТАЙ СКЛАДИ, ЯКІ «СХОВАЛИСЯ» В ЛИСТОЧКАХ. УТВОРИ З НИХ СЛОВА. УКАЖИ ПРАВИЛО, ЗА ЯКИМ ЗДІЙСНЕНО ПОДІЛ НА СКЛАДИ.

ВПРАВА 3. СКЛАДИ ПАЗЛИ ТАК, ЩОБ УТВОРИЛИСЯ СЛОВА. ПОЯСНИ, ЗА ЯКИМ ПРАВИЛОМ ВИКОНАНО СКЛАДОПОДІЛ.

ВПРАВА 4. ПОДІЛИ ПОДАНІ СЛОВА НА СКЛАДИ І ВПИШИ КОЖЕН СКЛАД В ОКРЕМИЙ ВАГОНЧИК. УКАЖИ ПРАВИЛО, ЗА ЯКИМ ЗДІЙСНЕНО ПОДІЛ НА СКЛАДИ.

ВАГОНЧИК, ВЕСНЯНИЙ, ТЕПЛИЦЯ, ЧАШЕЧКА, СКАЗАВШИ.

Дотаток В

Пам'ятки для засвоєння правил правильного переносу слів

Перенос слова

- *Випиши слово. Поділи його на склади. Поділи на склади для переносу. Вкажи всі можливі способи переносу цих слів.*
- **а)** слова переносимо по складах: *шко-ла, до-ро-га, зи-ма, лі-то;*
- **б)** одна буква в рядку не залишається і не переноситься в другий рядок: *олі-вєць,, мело-дія, лю-біть, Оль-га, сі-м'я;*
- **в)** при переносі слів буква **ь** не відділяється від попередньої букви: *синь-ка, си-нька, силь-ний, си-льний, віль-ний, ві-льний, мі-ський, місь-кий; сіль-ський, сі-льський, сільсь-кий;*
- **г)** при переносі слів буква **й** від попередньої літери, що позначає голосний звук не відривається; *лій-ка, свій-ський, вій-ськовий, бай-ка, вивчай-те, згадай-те, соловей-ко, але при-йшов, за-йшов, ви-йшов, пере-йшов, уві-йшов;*
- **г)** при переносі буквосполучення **дз,дж** не розривається, тому що вони позначають один звук: *гу-дзик, дзві-нок, дзи-га, дже-лик, хо-джу, дзи-жчали, дже-рело, джас-тік, бджо-лина, бджо-ла;* якщо **д** належить до префікса, а **ж** чи **з** до кореня, то їх слід розривати: *над-звичайний, (а не на-дзвичайний), від-жити (а не ві-джити), під-живити (а не пі-дживити), над-земний (а не на-дземний).*
- **д)** при переносі сполучення літер **йо** та **ьо** не розриваються: *ра-йон, си-нього, синьо-го, зна-йомий, знайо-мий, ко-льоровий, кольоро-вий, кольо-ровий, буль-йон, ранньо-го, ра-нього, давньо-го, дав-нього, бадьо-рий, ба-дьорий, кра-йовий, крайо-вий, братньо-го, брат-нього, майо-нез, ма-йонез, павіль-йон, осінньо-го, осі-ннього;*
- **е)** апостроф при переносі слів не відокремлюється від попередньої літери: *бур'-ян, солов'-иний, зім'-яти, пір'-ям, сузір'-ям, Дем'-ян, Мар'-янка,, полум'-яний, слов'-янська, торф'-яний, пуп'-янок, трав'-янистий, зів'-ється, валер'-янка, Лук'-янівка;*

1 **Склад. Переніс слів із рядка в рядок**

Я записувала слова, а одне з них не вмістилося на рядку!

Це слово просто треба було перенести.

Софійка

Артем

- Голосний звук утворює **склад**. У слові стільки складів, скільки голосних звуків. Слово на склади можна поділити так: *каліна, калина.*
- З поділом слова на склади пов'язані правила переносу.
 - 1) Слова переносяться з рядка в рядок по складах: *бу-ди-нок, кри-ни-ця.*
 - 2) Склад, позначений однією буквою, не залишається в рядку і не переноситься: *лі-нія, орел, ака-ція.*
 - 3) Під час збігу приголосних слова можна переносити по-різному: *корів-ка, корі-вка; мор-ква, мор-ква, морк-ва.*
 - 4) Слова з однаковими приголосними можна переносити двома способами: *об-ли-ччя, об-лич-чя.*
 - 5) Букви **й** та **ь** під час переносу не відривають від попередньої букви: *рай-ду-га, паль-то.*
 - 6) Буквосполучення **ьо, йо, дж, дз** при переносі розривати не можна: *ко-льо-ри, га-йок, по-са-джу, гу-дзик.*
 - 7) Апостроф під час переносу не відокремлюється від попередньої букви: *пір'-їна, зів'-яли.*